

Tussenstand NOVI Werkplaats

Facts & Figures en Inhoudelijke Highlights

juni 2016

W E R K P L A A T S
N O V I

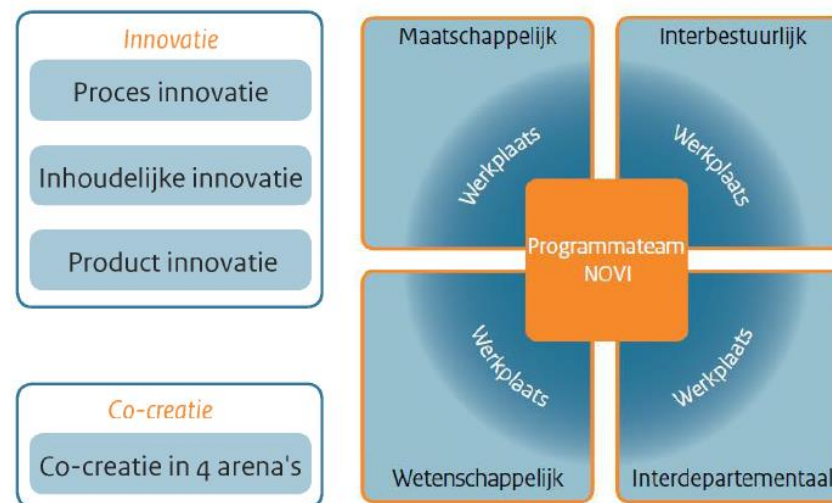
De NOVI Werkplaats is dé plek waar professionals en de samenleving met elkaar denken en werken aan de Nationale Omgevingsagenda.

Om tot een samenhangende visie op strategisch niveau te komen, die de verplichte sectorale visies en beleidsplannen voor de fysieke leefomgeving vervangt, is het nodig dat partijen uit de samenleving samenwerken in een co-creatief proces. Hiervoor is de Werkplaats NOVI ingericht. De Werkplaats NOVI neemt een centrale plek in de totstandkoming van de Nationale Omgevingsagenda (NOA) als eerste stap naar de Nationale Omgevingsvisie (NOVI). In dit document worden facts & figures gegeven van de Werkplaats die tot nu toe zijn georganiseerd en worden de inhoudelijke highlights naar voren gebracht.

In de Werkplaatsen staat innovatie op inhoud, proces en product centraal. Co-creatie vindt plaats op en tussen vier velden: het interdepartementale veld (acht ministeries), het interbestuurlijke veld (verschillende overheden), kennis en advies (adviesraden, kennisinstellingen, planbureaus) en het maatschappelijke veld (bedrijven, burgers en maatschappelijke (belangen)groepen in de samenleving). In de Werkplaatsen is geprobeerd de vier velden zoveel mogelijk te betrekken. In de Werkplaatsen staan vijf kernvragen (zie figuur 1 en 2) centraal. Gaandeweg het proces hebben we ons met name gericht op de inhoudelijke vragen (de trends, ontwikkelingen en de opgaven en kansen die daaruit komen) en de (betekenisvolle) verbindingen.

Figuur 1.

Figuur 2.

Dit document is geen samenvatting van alle verzamelde bouwstenen. De bouwstenen zijn (korte) documenten met een samenvatting en de belangrijkste conclusies van een Werkplaats. Er zou teveel nuance verdwijnen als van al deze bouwstenen nog weer eens een samenvatting gemaakt werd. In dit document zijn de de highlights van de Werkplaatsen weergegeven. Er staan zaken in die in meerdere bouwstenen naar voren zijn gekomen en een beeld laten zien van de overlap van de onderwerpen die zijn besproken. Deze inhoudelijke highlights zijn geabstraheerd vanuit de oogst van alle Werkplaatsen. Om een completer beeld te krijgen van wat er allemaal in de Werkplaatsen is besproken, is het zinvol de bouwstenen er bij te pakken. Dit document dient dan ook vooral om u wegwijs te maken in de oogst die de Werkplaatsen tot nu toe hebben opgeleverd. Door de opgenomen links te volgen kunt u gemakkelijk uw weg vinden naar de [website](#) waar nog meer feiten en ook alle inhoudelijke resultaten staan weergegeven.

Leeswijzer

In het volgende hoofdstuk staan een aantal facts en figures van de Werkplaats tot nu toe. Het geeft een beeld van de grote betrokkenheid die is ontstaan bij deelnemers en het laat de grootte en diversiteit zien van de oogst die de Werkplaatsen hebben opgeleverd. De onderwerpen van de inhoudelijke werkplaatsen loopt erg uiteen. Werkplaatsen zijn georganiseerd op onderwerpen waar animo voor was en 'energie'. Daarmee geeft deze highlights geen compleet beeld van onderwerpen die aanbod zullen komen in de NOA en de NOVI.

Naast het inhoudelijk bespreken van een onderwerp tijdens de Werkplaatsen kwamen veel gesprekken vaak uit op de wijze van sturing en (samen)werken. In hoofdstuk 3 wordt dan ook ingegaan op het thema 'Samen werken aan de fysieke leefomgeving'. In het vierde hoofdstuk worden inhoudelijke verbindingen genoemd tussen thema's die in de Werkplaatsen naar voren zijn gekomen. Hoofdstuk 5 geeft een overzicht van de verschillende opgaven, kansen en dilemma's die in de Werkplaatsen genoemd zijn.

Oogst Werkplaatsen NOVI

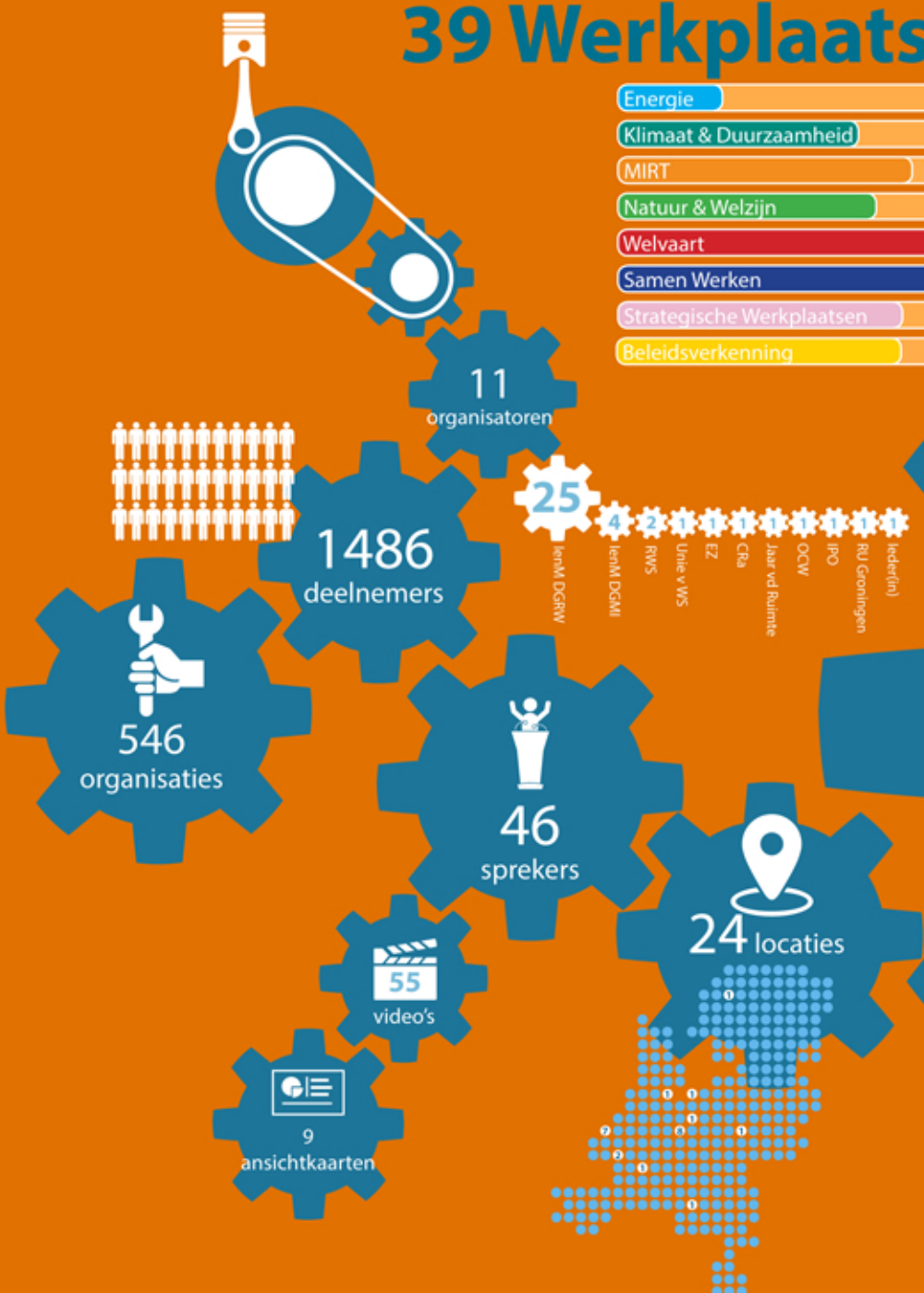
39 Werkplaatsen

8 thema's

29 bouwstenen

Nationale Omgevingsvisie
 Ministerie van Infrastructuur en Milieu
 Programmteam NOVI
 juni 2016
www.werkplaatsnovi.nl

Facts & Figures Werkplaatsen

Voordat de inhoudelijke highlights worden besproken in de volgende hoofdstukken, wordt in dit hoofdstuk terug gekeken op een aantal facts van de Werkplaatsen. De infographic 'Oogst Werkplaatsen NOVI' visualiseert de facts van de NOVI-Werkplaatsen.

Tussen juni 2015 en mei 2016 zijn 39 Werkplaatsen georganiseerd waarbij bijna 1500 professionals van 546 organisaties hebben meegedacht en meegewerkt. Van de 39 Werkplaatsen waren er 28 inhoudelijke Werkplaatsen met een eigen onderwerp, er werden 5 Strategische Werkplaatsen georganiseerd waar betekenisvolle verbindingen centraal stonden en tot slot vonden 6 MIRT Werkplaatsen¹ plaats waar ontwikkelingen in verschillende regio's in het land zijn besproken.

De organisatie en coördinatie van de Werkplaatsen wordt gedaan door het programmateam NOVI. Er is altijd een (andere) organisatie betrokken bij de inhoudelijke voorbereiding. Vaak was dat (een onderdeel van) het Ministerie van Infrastructuur en Milieu, maar in andere gevallen was dat bijvoorbeeld het Ministerie van Economische Zaken of de Unie van Waterschappen. Veel departementen zijn betrokken via de Werkplaatsen en diverse netwerken zijn aan elkaar gekoppeld.

De meeste inhoudelijke Werkplaatsen vonden plaats in de regio Utrecht of Den Haag. De regionale MIRT Werkplaatsen vonden ook plaats in andere regio's zoals Eindhoven, Zutphen en Dordrecht. Deze MIRT Werkplaatsen zijn georganiseerd in samenwerking met Rijkswaterstaat (LEF centrum), regionale overheden en MIRT coördinatoren.

(Bijna) elke Werkplaats heeft een Bouwsteen opgeleverd, een document met een synthese van de belangrijkste resultaten uit de Werkplaats. De onderwerpen van de Bouwstenen zijn zeer divers, maar ze zijn onderverdeeld in 8 thema's (zie infographic 'Overzicht bouwstenen'). De Bouwstenen zijn gemaakt op basis van de verslagen van de Werkplaatsen. Tijdens de Werkplaatsen zijn in totaal 55 filmpjes opgenomen waarin deelnemers laten weten wat volgens hen echt niet mag ontbreken in de Nationale Omgevingsagenda. Ook zijn er 9 samenvattende ansichtkaarten gemaakt die in dit document zijn afgebeeld. De Bouwstenen, de filmpjes en de ansichtkaarten staan allemaal op de website www.werkplaatsnovi.nl. Deze resultaten vormen samen met de overige Bouwstenen de basis voor de NOA en de NOVI (zie infographic 'Overzicht bouwstenen').

¹ De feiten van de MIRT Werkplaatsen zijn opgenomen in de infographic. De Rode draden uit de MIRT Werkplaatsen zijn niet opgenomen in het inhoudelijk deel van dit rapport maar staan in het document '[Bouwsteen NOVI Werkplaatsen, Rode draden van de regionale NOVI Werkplaatsen 2015](#)'.

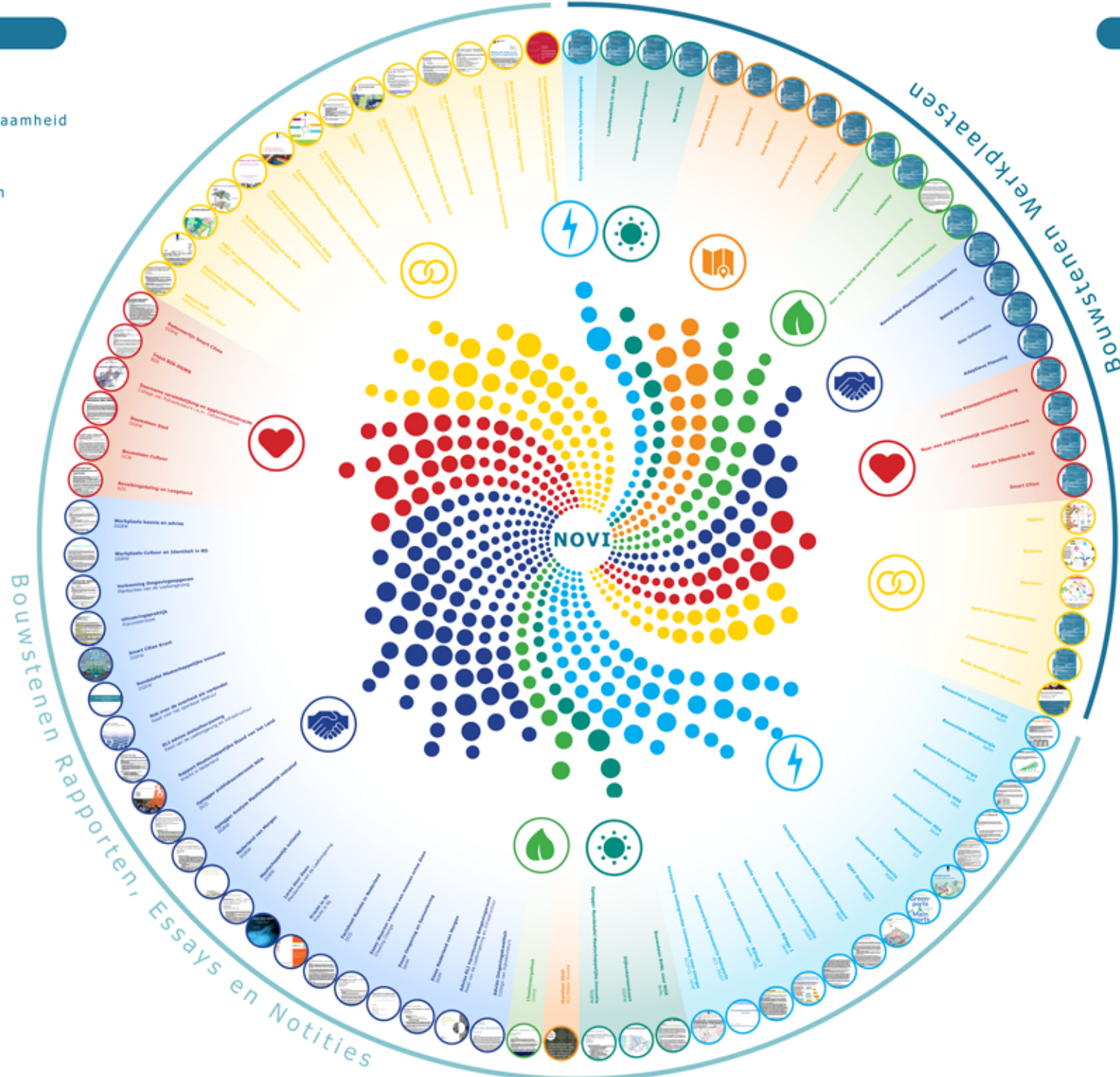
Overzicht Bouwstenen NOVI

Thema's

- Energie
- Klimaat en Duurzaamheid
- MIRT
- Natuur en Welzijn
- Welvaart
- Samen Werken
- Diversen

Meer Informatie

Ministerie IenM
Programmateam NOVI
mei 2016
www.werkplaatsnovi.nl

Samen werken aan de fysieke leefomgeving

Het thema Samen werken aan de fysieke leefomgeving is bij veel van de Werkplaatsen ter sprake gekomen. In sommige Werkplaatsen was sturing expliciet een onderwerp van bespreking, zoals bij de Werkplaats Adaptieve Planning. Nieuwe manieren van samenwerken, tussen de overheid, de markt en burgers en tussen overheden onderling, stond centraal bij Werkplaatsen zoals '[Nederland van Mensen](#)' en de [Werkplaats Beleid op een rij](#). Maar in de meeste gevallen kwam het onderwerp vanzelf bij de behandeling van inhoudelijke thema's omdat - zo bleek - de wijze van (be)sturen en samenwerken bepalend is voor de inhoud.

Beperk de NOVI tot grote, urgente opgaven van (inter)nationaal belang²

Rol van de Rijksoverheid: sturing en vrijheid

De Rijksoverheid zou een duidelijke sturende visie moeten hebben op de cruciale functies (en die moet ze dus ook benoemen) en op opgaven die van (inter)nationaal belang zijn. Dat was een van de conclusies van de Strategische Werkplaatsen. In de [Werkplaats Cultuur en Identiteit](#) is het belang benadrukt van het aanwijzen van grote structuren zoals werelderfgoed-gebieden en Het Groene Hart. In de Werkplaats 'Naar een Sterk Ruimtelijk Economisch Netwerk' werd gesteld dat er behoefte is aan een inhoudelijke nationale visie. 'De overheid moet kleur bekennen' volgens de deelnemers.

Benoem als Rijk de cruciale functies en blijf deze centraal bewaken en stimuleren³

In veel Werkplaatsen is de wens uitgesproken dat Nederland een meer uitgesproken duurzaamheidsambitie moet formuleren. De NOVI is daar het aangewezen visiestuk voor, zo werd gesteld in de [Strategische Werkplaatsen](#). Nederland zou zich zelfs nadrukkelijk moeten profileren met duurzaamheid. De (Rijks)overheid wordt gezien als de partij die hierin het voortouw neemt en de ambitie bepaalt. Regio's moeten vervolgens vooral de ruimte krijgen om op een eigen manier bij te dragen aan deze ambities. Op het beleidsterrein van de luchtkwaliteit speelt nu de vraag welke norm de Rijksoverheid zou moeten stellen. Een aantal gemeenten geeft aan, verder te willen gaan dan de huidige norm die vanuit Europa wordt gesteld. Naast de vraag of en hoe het Rijk een ambitie of norm bepaalt (positief), kan de rol van de Rijksoverheid ook zijn om niet-wenselijke ontwikkelingen (zoals niet-circulaire producten) tegen te gaan.

² Citaat uit Strategische Werkplaats Sectoren, 8 maart 2016

³ Citaat uit Strategische Werkplaats Sectoren, 8 maart 2016

15 maart 2016

In welk nederland wil ik leven?

<p>Verstedelijking & bereikbaarheid</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wonen • Mobiliteit • Leefbaarheid • Knoopontwikkeling • Herbestemming 	<p>UNIFORMEREN INTERNATIONALE TECFONIE NETWERK</p> <p>Verstedelijking & Concurrerende Infrastructuur</p> <p>Infrastructuur bepaalt school</p>
<p>Ruimtelijk-economische structuur</p> <ul style="list-style-type: none"> • Concurrentiepositie • Vestigingsklimaat • Agglomeratiekracht • Stedelijk netwerk • Verschillen tussen 	<p>RANDSTAD ↓ GELDEBAND ↓ RUHRGEBIED</p> <p>GRENSOVERSCHRIJDENDE BELEIDSVORMING</p> <p>GEDEELD EIGENAARSCHAP VAN NL</p> <p>GERADENGEKKE AANDEELHOUDERS</p> <p>Complementair (economisch) profiel</p>
<p>Energie</p> <ul style="list-style-type: none"> • Hernieuwbare bronnen • Energiebesparing • Opslag en transport 	<p>ENERGIEOPLOSSINGEN TUSSEN REGIO'S ("ZWAAKSTRUKT")</p> <p>Verstedelijking & Energie</p> <p>kennisinstelling zorgt voor verbinding regio's</p>
<p>Landschap, water & voedsel</p> <ul style="list-style-type: none"> • Natuur • Landelijk gebied • Grond- en oppervlaktewaterbeheer 	<p>LANDSCHAP, IDENTITEIT EN NATURELE KAPITAAL = TOEGANG TOT KNOEPUNT</p> <p>!!! 😊</p>
<p>Milieukwaliteit</p> <ul style="list-style-type: none"> • Geluid • Luchtkwaliteit • Geur • Afval 	<p>Rand/leemland & Milieu gebied</p> <p>REGIO = GEOMETRIE + IDENTITEIT</p>
<p>Veiligheid & risico's</p> <ul style="list-style-type: none"> • Klimaatadaptatie • Waterveiligheid • Veiligheid, risico's • Gevaarlijke stoffen 	<p>SOERHOEFDE NL & BE</p> <p>Identiteit = veiligheid</p> <p>HERBESTEMMING DE REIS VAN SCHIPHOUT</p> <p>omgeving = Cultuur</p> <p>gun elkaar een profiel</p> <p>Denk elke regio is verschillend</p>
<p>Identiteit</p> <ul style="list-style-type: none"> • Erfgoed, cultuur • Kunst en architectuur • Landschapsgedrag en stedenbouwkundige kwaliteit 	<p>MEEROPLEVEN NATURELE KAPITAAL</p>
<p>Natuurlijk kapitaal</p> <ul style="list-style-type: none"> • Circulaire economie • Biodiversiteit • Ecosystemen • Grondstoffen 	

- betekenisvolle verbindingen tussen regio's vergen kennisuitwisseling, intensieve samenwerking en een (lands) grensoverschrijdende blik;
- elke thematische opgave definieert een eigen en specifieke regio (omvang en reikwijdte);
- gedeeld eigenaarschap is de sleutel tot regionaal succes (bijvoorbeeld door gezamenlijk aandeelhouderschap en het sluiten van regiodeals);
- tot slot: gebruik in de NOA het begrip regio in plaats van gebied.

**inclusief/duurzaam/adaptief/solidair/complementair
geen stip op de horizon maar een richting naar de horizon**

“We moeten opzoek naar een balans tussen menselijke activiteit en het functioneren van het natuurlijke systeem. Gebruik ‘eco-mimicry’: het leren van de ecologie om ons menselijke systeem, ons land, onze economie, ons sociale samenzijn verder te helpen in de Nationale Omgevingsagenda”

(Werkplaats Tijd video: [Douwe Jan Joustra](#).)

Vertegenwoordigers van Provincies hebben in de Werkplaats, die door het IPO is georganiseerd, gesproken over wat zij nodig hebben van het Rijk om hun rol goed te vervullen (zie kader).

In de [Werkplaats ‘Naar een Sterk Ruimtelijk Economisch Netwerk’](#) is gesteld dat de NOVI niet zo zeer specifieke gebieden moet selecteren (zoals de SVIR wel deed), maar dat de visie juist flexibel moet zijn. Gebieden moeten de vrijheid krijgen om - op hun eigen schaalniveau - goed te kunnen functioneren.

In de transitie naar duurzame energie is het maatschappelijk initiatief cruciaal. Steeds meer bewoners vinden zelf of samen met anderen, manieren om energie op te wekken. De lokale kracht is groot. Om deze initiatieven succesvol te laten zijn, moeten lokale en nationale overheden randvoorwaarden creëren en vrijheid geven. Deelnemers zagen vooral dat de Rijksoverheid regionale energiedoelstellingen zou moeten formuleren. De nadere invulling van de manier waarop die doelstelling wordt ingevuld, moet worden overgelaten aan de regio. De overheid moet niet voorschrijven op welke wijze de energie moet worden opgewekt, maar aangeven wat de opwekkingsopgave is.

Voor een goede samenwerking tussen steden en dorpen onderling en ook tussen overheid en bewoners, onderwijs en ondernemers is een helder verhaal van het Rijk nodig met duidelijke handelingsperspectieven ([Werkplaats Stedelijke Netwerken](#)).

Wat de Provincie van het Rijk verlangt:

- Duidelijke en transparante keuzes en richtingen ten aanzien van duurzame energie
- Meer evenwichtige verdeling van kosten en baten bij ruimtelijke ingrepen vanuit nationale belangen;
- Het Rijk moet de provincies helpen de benodigde ‘onvermijdelijke keuzes’ te maken, door:
 - o In NOVI agenderen / positioneren van de opgaven, voorzienbaarheid creëren;
 - o Niet sturen op de inzet van middelen, maar op de samenwerking en het halen van doelen;
 - o Context voor handelen bieden, zorgen dat de maatschappelijke en politieke urgentie voor de opgaven toeneemt – ook voor opgaven voor de langere termijn.
 - o Het Rijk heeft een algemene visie nodig die provincies in de kracht zet / legitimeert zet om hun rol te kunnen spelen (landbouw/bodemdeling). Rijk is daarnaast nodig om investeringen te kunnen doen. Alternatief is dat ‘wal schip keert’ en dat er kapitaalverlies optreed. Ook heeft het rijk een belangrijke rol richting Europa, o.a. subsidies.

De verdergaande digitalisering zal de rol van de overheid veranderen. Burgers zullen bijvoorbeeld zelf de luchtkwaliteit in hun omgeving meten en de overheid hiermee confronteren en eventueel meer maatregelen eisen ([Werkplaats luchtkwaliteit](#)). In het algemeen zal er een data explosie ontstaan ([Werkplaats Geo-informatie](#)) door het monitoren van allerlei aspecten in de omgeving. Dat stelt de Rijksoverheid tot nieuwe vragen. Gaat de overheid bijvoorbeeld de data die vrijkomen delen? Het kan helpen om met behulp van de data een opgave urgent te maken bij andere stakeholders.

In meerdere Werkplaatsen waaronder [de Werkplaats Verkenningen en Adviezen](#) en in de Strategische Werkplaats Schalen is de oproep gedaan om van een regelgedreven en gebiedsgedreven sturing over te gaan naar een opgavengedreven sturing.

“Lokale en regionale initiatieven moeten betekenis krijgen doordat de Rijksoverheid aangeeft wat al die activiteiten samen voor Nederland en voor Europa betekenen. De Rijksoverheid moet zich meer bekwaamen in het aanjagen van initiatieven die al genomen worden en ook proberen om daar iets aan toe te voegen”.

(Werkplaats Tijd video: [Geert Teisman](#).)

De NOVI zal de eerste visie moeten zijn van het Rijk als tussenoverheid, die én aangeeft wat lokale en regionale initiatieven en activiteiten samen betekenen in Nederland, én wat ze betekenen in groter verband van West-Europa, Europa en de wereld. De Rijksoverheid zou de functie moeten hebben om deze activiteiten aan te jagen.

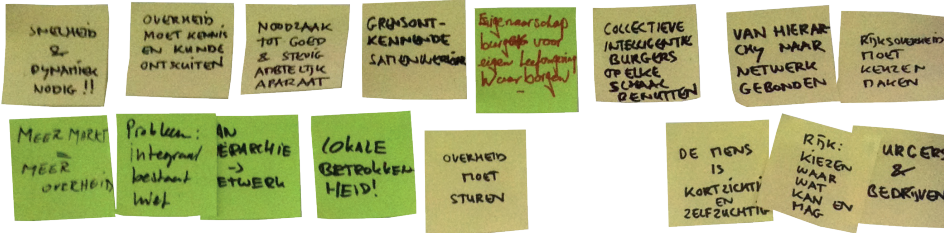
Het is belangrijk dat het Rijk complementariteit uitstraalt met de NOVI. Concurrentie tussen steden en regio's in Nederland is zonde. De NOVI zou kunnen helpen bij de cultuurverandering die ervoor nodig is om elkaar te versterken in plaats van met elkaar te concurreren. Door de samenhang tussen onderwerpen en gebieden te benoemen gaan partijen zich anders naar elkaar gedragen.

Het slagen van een omgevingsvisie is afhankelijk van de mate waarin in de visie verbinding wordt gelegd met de uitvoering, zodat het beleid effectief kan worden gemaakt.

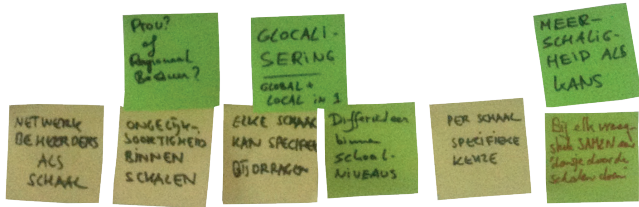
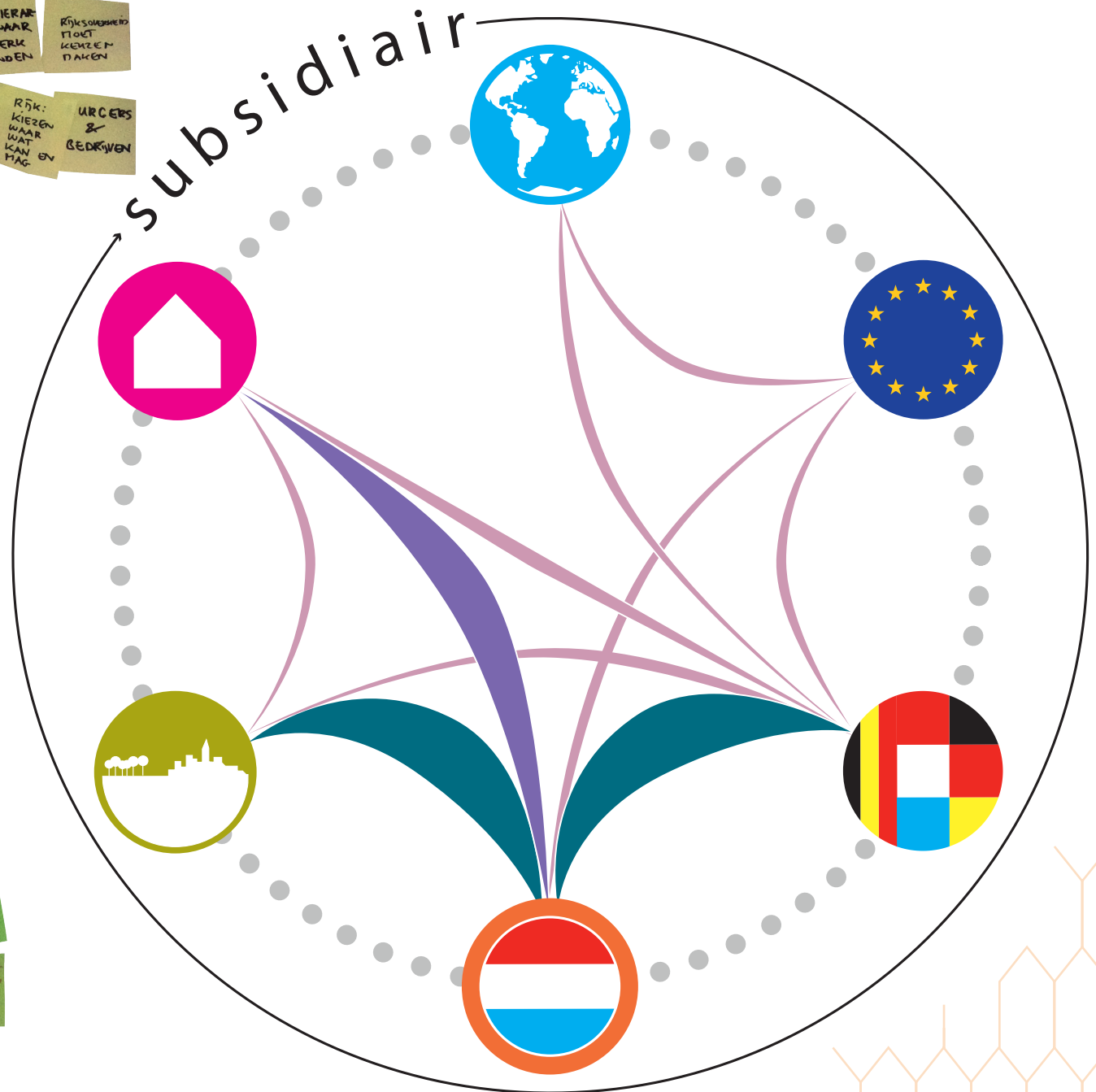
Adaptief plannen

Van het Rijk wordt enerzijds verwacht dat zij de benodigde kaders stelt en aan de andere kant voldoende vrijheid geeft. Het spanningsveld tussen kaders en vrijheid spelen een belangrijke rol in adaptief plannen, een onderwerp waar een van de Werkplaatsen aan gewijd is. De deelnemers van de [Werkplaats Adaptieve Planning](#) zien de NOVI als het document wat het verhaal van Nederland als geheel vertelt, met een visie voor de verschillende regio's. De diversiteit van de regio's moet in de visie omarmd worden en ruimte bieden voor maatwerk in de verschillende regio's.

22 maart 2016

- Verbinding tussen schalen begint met visie op governance, sturing & collectiviteit
- Van verbinding tussen schalen zoeken naar verbinding door alle schalen heen
- Glocalisering: verbinding van voordeur (mens) tot wereldmarkt (samenleving)
- Subsidiariteit: overheden moeten heldere keuzen maken die elkaar versterken
- Denk naast verbinden van land ook aan verbinding van water: visie Noordzee
- Denk groot: Internationale Mainport Rotterdam en Internationale landschap NL

Eén van de conclusies van de Werkplaats Adaptieve Planning is dat de mate waarop de overheid zou moeten sturen of zelfs voorschrijven, verschilt per omgevingsthema. Op sommige thema's zal de overheid nadrukkelijker moeten sturen en voorschrijven dan op andere vlakken. Adaptiviteit is daarmee thema-afhankelijk. Dat betekent dat er keuzes gemaakt moeten worden op welke thema's de overheid strakke regie wil voeren. Deze keuzes moeten voor iedereen te volgen zijn. Dat zorgt niet alleen voor consistentie in het proces, maar zorgt er vooral ook voor dat betrokken partijen achter de aanpak en keuzebenadering staan. (Er is draagvlak voor inhoud en proces!)

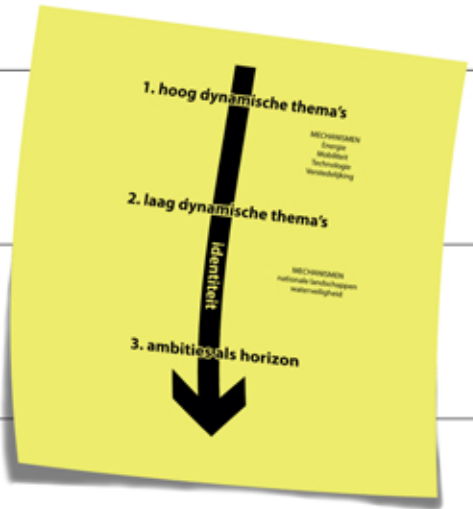
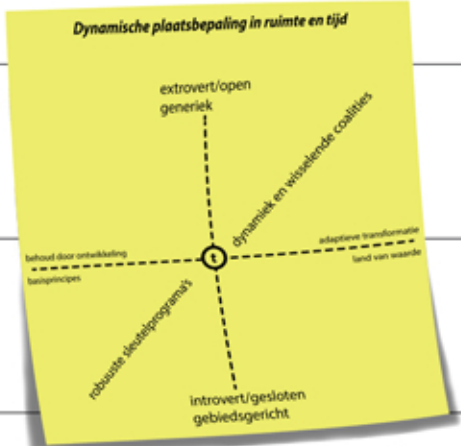
Een visie is nooit af. Visies worden echter vaak als ijkpunt gezien, als een stabiel element met duidelijke doelstellingen waar partijen zich aan willen committeren en gezamenlijk naar toe werken. Omstandigheden kunnen echter veranderen zodat de visie en het doel niet langer richtinggevend kunnen of moeten zijn. Dit vraagt om een totstandkomings- en uitvoeringsproces waarin partijen participeren en waar continu de vraag gesteld wordt wat de nut en noodzaak is van de visie. *Het betekent dat de visie nooit af is.* Deze stelling is in meerdere Werkplaatsen naar voren gekomen. Voor het proces van de NOVI betekent dit dat als het document is vastgesteld, het proces van visievorming doorgaat.

Adaptief zijn betekent dat de ingeslagen weg af en toe bijgesteld moet worden. Soms moet de overheid durven constateren dat ze niet op de goede weg zit. Het scheppen van een werkomgeving waarin deze constatering gedaan kan worden, is cruciaal. Kunnen en willen leren is een belangrijk grondhouding bij adaptief plannen. Enerzijds is het belangrijk om de randvoorwaarden te creëren zodat reflectie op de visie daadwerkelijk plaats vindt, anderzijds is het belangrijk dat er een platform gecreëerd wordt om te kunnen leren. De NOVI zou gemeenten kunnen uitdagen of een kader moeten ontwikkelen waarbinnen gemeenten en provincies geprikkeld worden om onderling leerervaringen te delen. In dit kader werden de City Deals genoemd als voorbeeld waarin het redelijk gelukt is om gezamenlijk een besef van complexiteit te krijgen en onderling vertrouwen op te bouwen. Andere ideeën zijn proeftuinen waarbij 'koplopers' of 'champions' actief worden ingezet om anderen te inspireren.

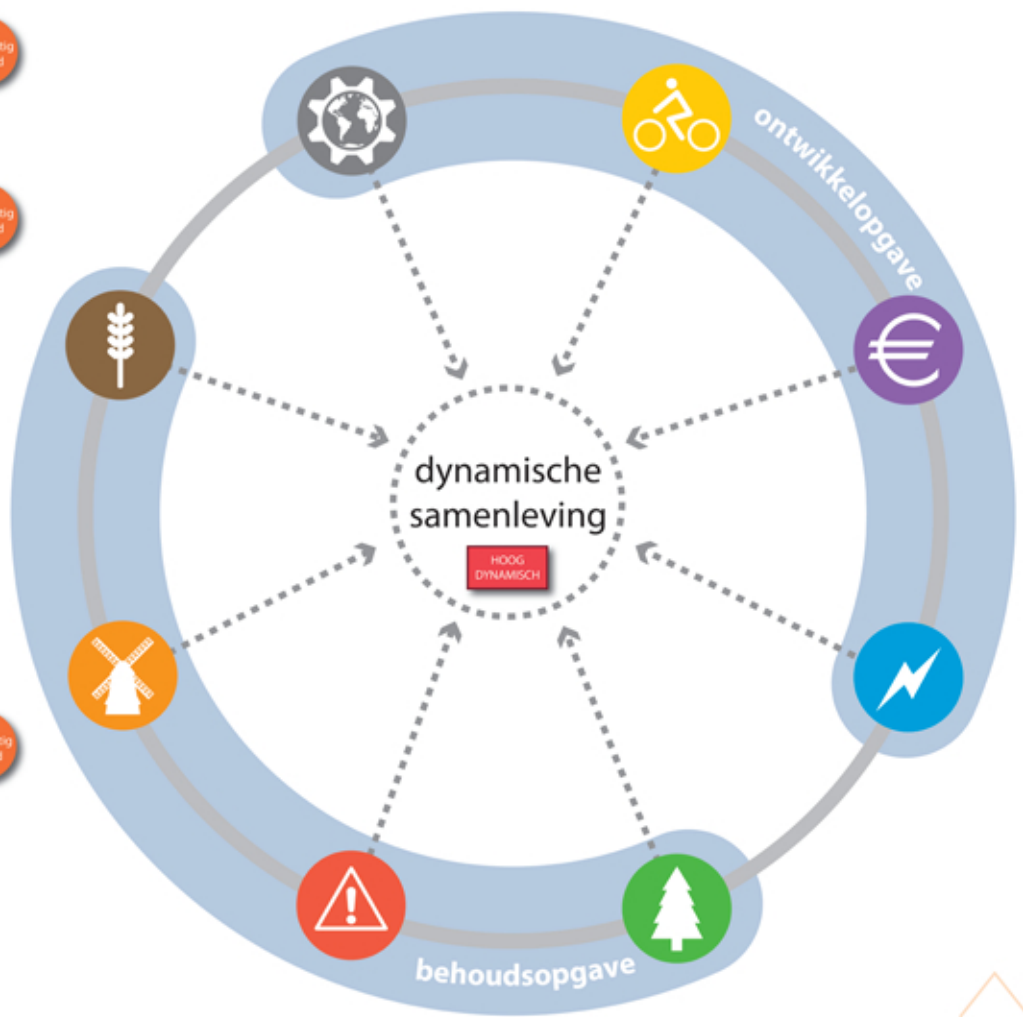
Om adaptief te zijn is het belangrijk om te werken aan een parallel spoor waarin experimenteeruimte wordt geboden om dingen anders te doen, zodat op enig moment overgestapt kan worden naar een beter plan.

In de Strategische Werkplaats Tijd werd als belangrijke uitdaging gezien om Nederland *resilient* te maken voor veranderingen en te focussen op het veerkrachtig maken van systemen. Om adaptief te kunnen zijn, moet de visie niet vertellen hoe Nederland eruit gaat zien, maar moeten vooral de randvoorwaarden duidelijk worden neergezet waarbinnen meerdere (ontwikkel)paden mogelijk zijn. Om die randvoorwaarden voor de langere termijn neer te kunnen zetten is het essentieel dat ze voortkomen uit waarden (dus de randvoorwaarde borgt een bepaalde waarde). Voorbeelden van genoemde waardes zijn "in- of exclusief Nederland", "periferie en centrum van Nederland in verschillende snelheden" of "willen we koploper zijn in circulaire economie?".

 Verstedelijking & bereikbaarheid	HOOG DYNAMISCH voorheen sturend	BASISPRINCIPES	land van waarde
 Ruimtelijk-economische structuur	HOOG DYNAMISCH voorheen sturend		
 Energie	HOOG DYNAMISCH		
 Landschap, water & voedsel	LAAG DYNAMISCH		
 Milieukwaliteit	HOOG DYNAMISCH		
 Veiligheid & risico's	LAAG DYNAMISCH		
 Identiteit	LAAG DYNAMISCH		
 Natuurlijk kapitaal	HOOG DYNAMISCH		

NOA: Komt vanuit basisprincipes en op adaptieve wijze tot een land van waarde;
 Is individueel en sectoraal waar moet en gezamenlijk en integraal waar mogelijk;
 Maakt een onderscheid in hoog- en laagdynamische omgevingsthema's;
 Operationaliseert dat vervolgens tot behoudsopgaven en ontwikkelopgaven;
 Biedt ruimte voor experiment zonder tevoren zeker van de uitkomsten te zijn.

Kortom: NOA is selectief en zet in op een actueel aantal robuuste sleutelprogramma's;
 NOA is omgevingsbewust en speelt in op dynamische en wisselende coalities.

Daarnaast is gesteld dat de visie – om adaptief te zijn - alert moet zijn op zogenaamde lock-ins van de systemen. Hiermee worden barrières bedoeld die voorkomen dat veranderingen snel kunnen plaatsvinden, zoals infrastructurele systemen voor weg, gas en water, maar bijvoorbeeld ook grondposities. Deze systemen blokkeren (snelle) verandering.

Samenwerken in een netwerksamenleving

Rond de maatschappelijke opgaven dient betrokkenheid georganiseerd te worden. Het organiseren en faciliteren van bijeenkomsten (zoals de Werkplaatsen) wordt gezien als de systeemverantwoordelijkheid van het Rijk. Het organiseren van betrokkenheid moet een structureel karakter te krijgen, ook na afronding van de NOVI. Een dergelijke procesorganisatie rond maatschappelijke opgaven maakt het mogelijk om integraal (incl. niet omgevingsbeleid) en adaptief te blijven denken en handelen, werd in de [Werkplaats Verkenningen en Adviezen](#) geconcludeerd.

Verbind wat er al is en gebruik sleutelfiguren; zo voorkom je ‘overvraging’⁴ [\(link\)](#)

Hoe het Rijk samenwerkt met burgers en maatschappelijke initiatieven in het NOVI-traject is vooral in de Werkplaatsen vanuit de maatschappelijke arena aan de orde geweest. Belangrijke karakterschetsen voor de NOVI die tijdens het ‘[ronde tafel Maatschappelijke Innovatie](#)’ zijn genoemd, zijn:

- Niet de inhoud maar de cultuur van samenwerken centraal stellen.
- Werken met principes of een waardestelsel met uitgangspunten.
- Zet een ambitie neer over de te varen koers die anderen steun biedt.

Ga de deur uit, naar mensen toe: kijk waar het al gebeurt en sluit je aan⁵ [\(link\)](#)

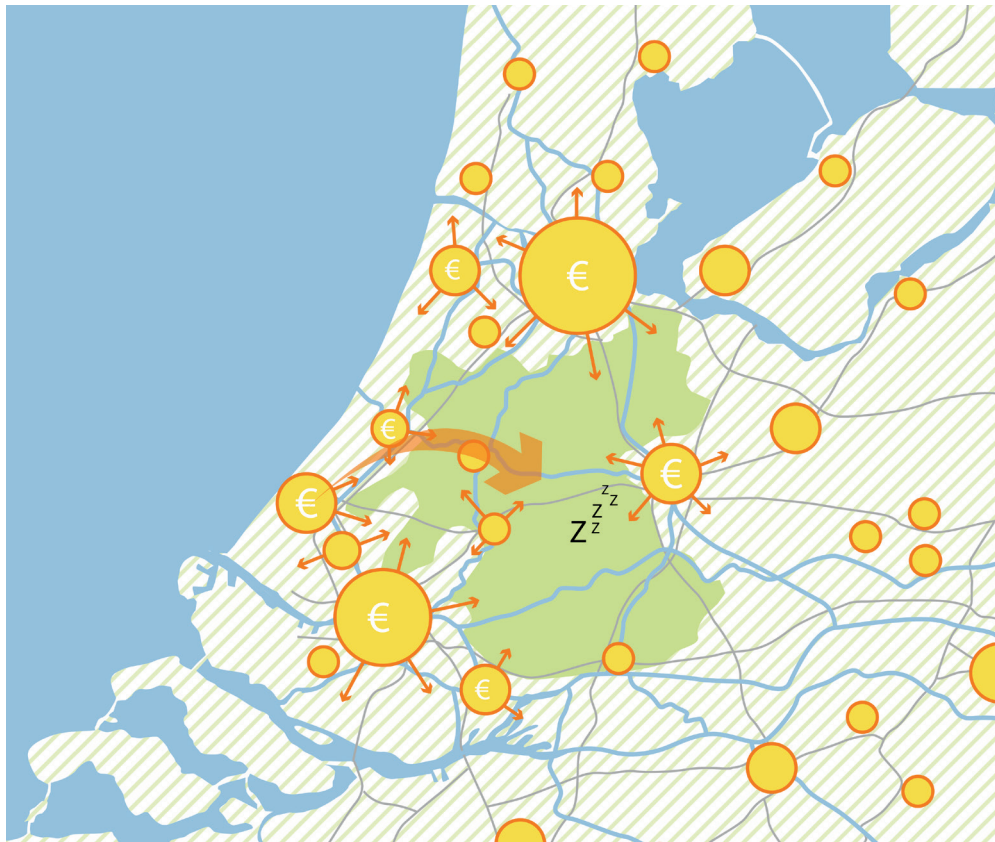
In de Werkplaats Stedelijke netwerken stond het samenwerken tussen steden onderling en de samenwerking tussen stad en ommeland centraal. Het ontschotten van de governance is hierbij cruciaal. Maar ook het samenwerken met onderwijs en ondernemers. In dezelfde Werkplaats werd gesteld dat de NOA expliciet de samenwerking tussen het Rijk en de stedelijk regio’s moet agenderen.

Er is een trend waarneembaar naar een integrale en participatieve benadering in de beleidsstukken⁶. [\(link\)](#)

⁴ Uit Bouwsteen Nederland van Mensen

⁵ Uit Bouwsteen Nederland van Mensen

⁶ Uit Bouwsteen Beleid op een rij

- Het ommeland maakt onderdeel uit van het economisch vestigingsklimaat
- Pas op dat de burger niet vermoeid wordt door de vele participatievragen
- Nederland - Tuinstad garandeert kwaliteit van leven.
Bestuurlijk sneeuwt het landschap snel onder binnen grote metropoolregios
- Verbindingen stad-land maakt de stad meer leefbaar
- Sommige grote aspecten in het landelijk gebied moet je op nationaal niveau oppakken, niet op regionaal niveau.
Het Groene Hart is daar een voorbeeld van.
- De stad mag als economische motor ook wat teruggeven aan het omliggende land.
De tuin onderhoudt zichzelf niet, daar moet in geïnvesterd worden.
Daarvoor is een herstructurering van financieringsstromen nodig.
- Het watersysteem verbindt de stad met het omliggende land.
Gebruik water als verbinding tussen de twee.

Het thema stedelijke netwerken speelt vanzelfsprekend een cruciale rol in de inrichting van Nederland in 2050 en mag daarom niet ontbreken in het gesprek over de trends, ontwikkelingen en opgaven die in de Nationale Omgevingsvisie moeten worden geagendeerd. Onder de noemer 'Werkplaats Stedelijke Netwerken' discussieerden we samen over de rol van stedelijke netwerken in Nederland in 2050, hoe deze netwerken functioneren, wat de samenhang tussen stad en landschap is en hoe we die stedelijke netwerken het beste kunnen organiseren.

Uit de gespreksronden tijdens de Werkplaats klinkt de roep om ondernemende stedelijke netwerken. Hiervoor is behoefte aan een heldere samenwerking tussen burger, bedrijf en overheid en moet gezocht worden naar een gezamenlijk(e) taal en tempo. Het blijkt dat regionale bereikbaarheid vaak nogal achterblijft en met name de lager opgeleide bewoners hiervan de dupe zijn. Dit versterkt de divergentie tussen hoge en lage inkomens en roept de vraag op wat de "ondergrens" van ongelijkheid in ons land zou mogen zijn. Voorts kan de scheiding van stad en land een zegen zijn door de eigen kwaliteit en identiteit in stand te houden. Zowel de eigenheid van de stad als de eigenheid van het ommeland zijn belangrijke aspecten.

De Werkplaats vraagt meer nationale aandacht voor de segregatie van de middenklasse. Om tot betere integratie te komen hebben de steden en regio's beleidsvrijheid nodig, het Rijk wordt echter wel gevraagd een aantal richtlijnen te definiëren. Voor het Rijk is een rol weggelegd in het verbeteren van de samenwerking tussen stad en land, zie bovenstaand beeld.

Duurzaam stelsel voor ontwikkelingen in de omgeving

Uit de [Werkplaats Energietransitie](#) blijkt dat functiemenging centraal zou moeten staan in plaats van functiescheiding zoals nu het geval is. Functiemenging maakt het mogelijk om vraag en aanbod van energie beter op elkaar aan te laten sluiten (smart grids). Bijvoorbeeld door het mogelijk maken van warmte uitwisseling tussen een afvalverwerkingscentrale en een zwembad.

De kosten van beheer en onderhoud van de omgeving moeten worden een belangrijk item zijn bij het ontwikkelen van de fysieke leefomgeving. Op dit moment richt de grondexploitatie zich vooral op investeringen. Dat leidt nu tot problemen in bijvoorbeeld gebieden die met bodemdaling te maken hebben ([Werkplaats Water Verbindt](#)).

De energiedoelstelling moet een integrale afweging worden bij het beoordelen van vergunningsaanvragen, zo werd gesteld in de [Werkplaats Energietransitie](#).

Als variant op de waterschappen werd een voorstel gedaan om *energieschappen* op te richten die zich kunnen richten op de energieopgaven.

Grensoverschrijdend samenwerken

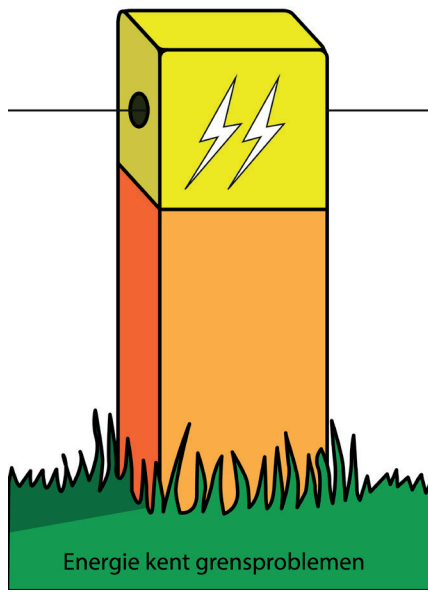
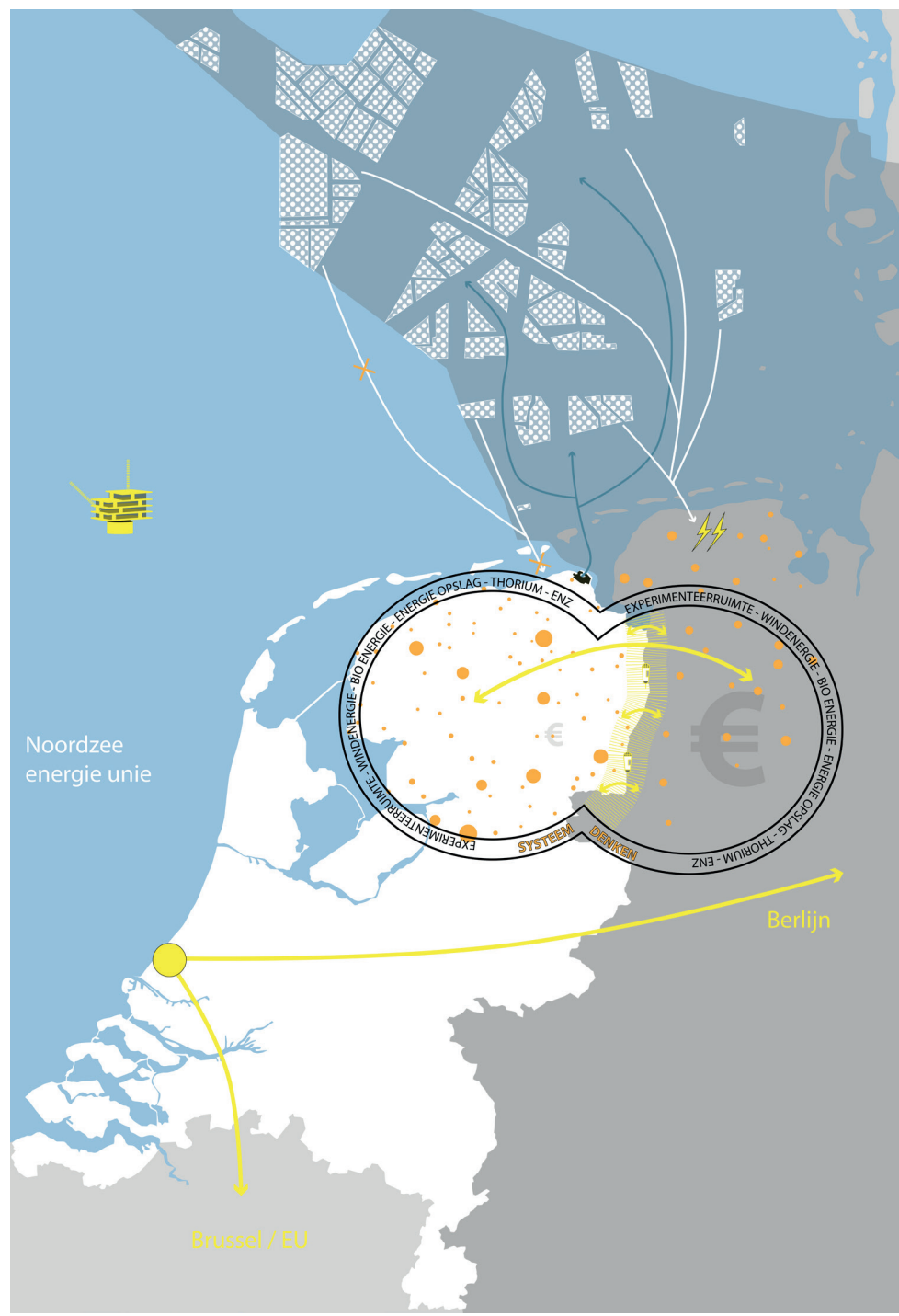
De NOVI is een nationale visie, maar het denken over ontwikkelingen in de leefomgeving houdt natuurlijk niet op bij de landsgrenzen. Grensoverschrijdend samenwerken is een belangrijk element voor de NOVI, en in de [Werkplaats Samenwerken zonder grenzen](#) is hier specifiek bij stil gestaan.

Grensoverschrijdende samenwerking betreft zowel ruimtelijk georiënteerde onderwerpen zoals economie (bedrijventerreinen), openbaar vervoer en energie, maar ook arbeidsmarkt, cultuur, taal en onderwijs spelen een rol. Het zou goed zijn als de NOVI daar ook aandacht aan besteedt.

Het is belangrijk bij grensoverschrijdende samenwerking om op diverse schaalniveaus te werken, multi-level governance. Belangrijk aandachtspunt hier is dat verantwoordelijkheden in verschillende landen op verschillende niveaus zijn belegd. Regionaal vervoer is bijvoorbeeld in Nederland bij de provincies neergelegd, maar voor een regio als Nordrhein-Westfalen is de provincie geen serieuze gesprekspartner. Voor succesvolle grensoverschrijdende samenwerking is het cruciaal om inzicht te hebben in elkaars opgaven. Een gemeenschappelijk studie zoals dat van Lage Landen 2030-2100 helpt hier enorm bij. De NOVI moet daarom ook aandacht besteden aan de belangrijke opgaven aan de andere kant van de

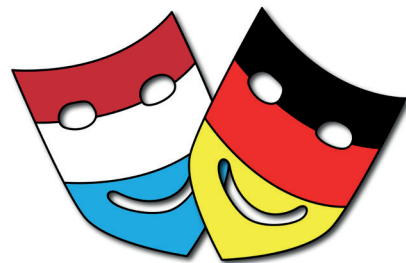
Albertknoop

De casus van de 'Albertknoop' -een grensoverschrijdend project om in het grensgebied tussen de Nederlandse stad Maastricht en de Vlaamse gemeente Lanaken een multimodaal ontsloten en regionaal bedrijventerrein tot stand te brengen- laat zien dat een gemeenschappelijk opgesteld toetsingskader de oplossing kan zijn voor verschillende regelgeving in Nederland en België.

De NOVI is een nationale visie, maar het denken over ontwikkelingen in de omgeving houdt natuurlijk niet op bij de grenzen. Onder de noemer 'Werkplaats Samenwerken over Grenzen' discussieerden we met deskundigen uit binnen- en buitenland over de regionale opgaven en kansen die zich in de fysieke leefomgeving in grensregio's voordoen.

Uit de gespreksronden tijdens de werkplaats klinkt een roep om samen met de 'buren' elkaars regelgeving, plannen en visies te delen. Daarna komt de samenwerking met buurlanden op verschillende schaalniveaus vaak vanzelf op gang. Wat daarbij helpt is om gemeenschappelijke kapitalen in kaart brengen en om bijvoorbeeld een opgave als de energietransitie grensoverschrijdend te bezien. Daarnaast is het van belang om verschillen in cultuur, taal en aanpak te omarmen. Lach om de verschillen, maar kijk en leer samen of die verschillen een start zijn voor een nader gesprek over een gezamenlijke aanpak in de grensregio.

Maatschappijen zijn verschillend. Lach om elkaars verschillen en trek lering uit deze verschillen waardoor samenwerking verbeterd en processen gestroomlijnd worden.

Tot slot is het belangrijk om elkaar in grensregio's ook zaken te gunnen. Delen is het nieuwe hebben, ook voor regio's. Op nationaal niveau moeten we zorgen dat we aandacht besteden aan de cultuur en werkwijze van onze buurlanden. Hoe en met wie moeten we communiceren en wat is de juiste gesprekswijze? Voorgesteld werd dat de NOVI een handvat zou moeten bieden om te voorkomen dat gewenste ontwikkelingen in de grensregio's in bureaucratie verzanden. Uiteindelijk willen we de samenwerking tussen grensregio's verbeteren om de economische bedrijvigheid in deze regio's te stimuleren.

grens, zoals bijvoorbeeld de Duitse plannen op het gebied van wind- en zonne-energie, en wat dit betekent voor de opgaven aan de Nederlandse kant van de grens. Daarnaast is het is de verantwoordelijkheid van het Rijk om Duitse en Belgische buurlanden te vertellen waarom en hoe we de NOVI maken en welke opgaven er in Nederland spelen.

Daarnaast moeten we elkaars planningsstelsels leren kennen, want op dit moment is er bijvoorbeeld nog onvoldoende besef hoe er aan de andere kant van de grens wordt gewerkt. Op een aantal bijeenkomsten zal dit verder worden besproken zoals de ESPON netwerk bijeenkomst (van 17 juni 2016) en de tweede Werkplaats Grensregio's waar de samenwerking met Duistland centraal staat (21 juni 2016).

Roep om experimenteerruimte

We leven in een tijd waarin grote veranderingen plaats vinden. De maatschappij is in transitie, zoals wordt gezegd. Deze veranderingen zijn merkbaar op verschillende schaalniveaus. In veel Werkplaatsen is op meerdere manieren een oproep gedaan voor meer experimenteer- en leerruimte om op kleine of middelgrote schaal te experimenteren en niet gebonden te zijn aan strakke regelgeving. In deze paragraaf worden de belangrijkste oproepen genoemd.

- Op dit moment kent energie een grensprobleem. Creëer een experimenteerruimte waarin minder en andere regels gelden die grenzeloze samenwerking qua energie mogelijk maken, zo werd gesteld in De Werkplaats Samenwerken zonder grenzen. Werk in een compleet systeem en experimenteer met het gehele spectrum aan energiemogelijkheden: wind, bio, opslag.
- Voor regio's die over de grens heen willen samenwerken met andere regio's is experimenteerruimte gewenst in regelgeving en bestuursystemen, zodat op gelijkwaardige manier samengewerkt kan worden.
- Waterschappen moeten de ruimte krijgen (ook juridisch) om te experimenteren met groene energieproductie.
- De overheid zou innovatie moeten stimuleren door soepelere wetgeving en door Nederland als proeftuin te laten fungeren voor binnenlandse en buitenlandse Smart City toepassingen.
- Veel experimenten bevinden zich nu op productniveau, dit dient grootschaliger bekeken te worden, hoe realiseer je een systeemsprong? En in welke gebieden kun je alvast oefenen met een systeemsprong?
- Innovatieve landbouw zou ruimte en wetgeving moeten krijgen.

Cross Border Living

Uit deze casus blijkt dat de verschillende subsidiestelsels in Nederland en Duitsland belemmerend werken voor grensoverschrijdende samenwerking. De Eemshaven kan bijvoorbeeld gebruikt worden bij het vervoer van onderdelen voor het bouwen van Duitse windmolenparken. De subsidieregels verbieden echter dat opgewekte energie van deze parken via Nederland naar Duitsland worden vervoerd.

- In meerdere Werkplaatsen is aandacht besteed aan het belang van leren van ervaringen. In de Werkplaats ‘Verkenningen en Adviezen’ is de vraag gesteld hoe de Rijksoverheid kan leren van eigen successen en mislukkingen uit het verleden.
- Er bestaat een dissonantie tussen voedselproductie voor de globale markt versus de decentralisatie van voedselproductie en de bijbehorende verschillende schaalniveaus. Er zou meer experimenteer ruimte moeten komen om de twee naast elkaar te zien om een schaalverfijning te bewerkstelligen.
- In de ‘Proeftuin Nederland van Morgen’ staan vernieuwende praktijken in Nederland centraal. Het Manifest2040 van het Jaar van de Ruimte presenteerde 15 van deze vernieuwende praktijken. Deze praktijken kunnen als inspiratie dienen voor de Nationale Omgevingsvisie. Tijdens de Innovation Expo in april 2016 hebben partijen de intentie uitgesproken om verder te gaan met deze proeftuinen.

Highlights inhoudelijke verbindingen Werkplaatsthema’s

In het proces van de NOA staat de zoektocht naar verbindingen centraal. In de [Strategische Werkplaatsen](#) zijn de betekenisvolle verbindingen besproken tussen sectoren, tussen regio’s, schalen en in de tijd zoals deze geadviseerd worden door de [Planbureau voor de Leefomgeving](#). In de bouwsteen en de ansichtkaarten (zie bijlagen.) vindt u de belangrijkste conclusies van deze Werkplaatsen. De highlights ervan staan op verschillende plekken in dit document. In dit hoofdstuk wordt met name ingegaan op de verbindingen tussen omgevingsthema’s en onderwerpen die in meerdere bouwstenen naar voren komen. Deze betekenisvolle verbindingen zijn belangrijk omdat de NOVI daar waarschijnlijk verder op in gaat. De Raad voor de Leefomgeving waarschuwt in [haar advies](#) (en tijdens de werkplaats Verkenningen en Adviezen) dat de NOVI selectief moet zijn in een domeinoverschrijdende aanpak. Niet alle verbindingen hoeven dus verder te worden uitgewerkt door de NOVI. Sectoraal beleid zal ook in de toekomst blijven bestaan. De betekenisvolle verbindingen en de kansen en dilemma’s die daaruit resulteren geven richting aan de NOVI en helpen te selecteren.

De NOVI is individueel en sectoraal waar moet en gezamenlijk en integraal waar mogelijk⁷.

In dit hoofdstuk worden de verbindingen besproken aan de hand van de beschrijving van de belangrijkste inhoudelijke onderwerpen die centraal stonden in de inhoudelijke Werkplaatsen.

⁷ Conclusie uit Strategische Werkplaats Tijd

Identiteit en landschappelijke waarden

Kunst, cultuur en erfgoed dragen bij aan de identiteit van ons land. Identiteit van een plek, van een regio is belangrijk bij het nadenken over ontwikkelmogelijkheden voor de toekomst. Identiteit raakt daarmee alle belangrijke elementen in het verleden en de toekomst van een gebied. In de Strategische Werkplaats Sectoren werd het omgevingsthema identiteit dan ook verbonden met alle andere thema's.

“Wie ben je eigenlijk en wat wil je zijn in de toekomst? Dat is zeer belangrijk en heeft alles met de identiteit van je omgeving te maken. Vanuit je geschiedenis naar voren kijken.”

(Werkplaats Sectoren video: [Boudewijn Goudswaard](#))

Het is belangrijk om ruimte te geven aan nieuwe iconen. Iconen dienen ter inspiratie en zo kan ook nieuwe identiteit ontstaan.

Het thema identiteit is in veel Werkplaatsen genoemd. In de Werkplaats 'Naar een sterk ruimtelijk economisch netwerk' is bijvoorbeeld geconcludeerd dat in een polycentrisch netwerk (wat Nederland is) elke knoop (regio/stad) zijn eigen profiel nodig heeft. Complementair zijn aan het profiel van anderen binnen het systeem is cruciaal. Een eigen identiteit is dus belangrijk om een goed functionerend land te hebben en om de gezamenlijke internationale concurrentiepositie te versterken.

Als onderdeel van de identiteit van een gebied is ook het landschap belangrijk. Dit is uiteraard besproken in de Werkplaats Landschap, maar het kwam ook aan de orde in de Werkplaats die het IPO organiseerde.

In de Werkplaats 'Water Verbindt' is gesproken over bodemdaling. Dit speelt met name in de veenweidegebieden die een hoge landschappelijke waarde hebben. In deze Werkplaats werd dan onder andere ook de vraag gesteld hoe de identiteit van deze gebieden met hun historische binnensteden zoals Gouda behouden kan worden.

“Verhalen van het verleden zijn ook de monumenten van de toekomst”

([Werkplaats Landschap](#) Berthe Jongejan, RCE)

Leeuwarden Culturele hoofdstad 2018

In het programma voor Leeuwarden Culturele Hoofdstad wordt een verbinding gemaakt tussen ruimte en omgeving. Bij ruimtelijke ontwikkeling moet aandacht worden besteedt aan wat er op een plek speelt en voor de identiteit van een gebied. Interventies in de natuur vinden plaats met gevoel voor de omgeving. Bij Midsland-Terschelling wordt bijvoorbeeld op traditionele wijze met wilgentenen een kwelder aangelegd.

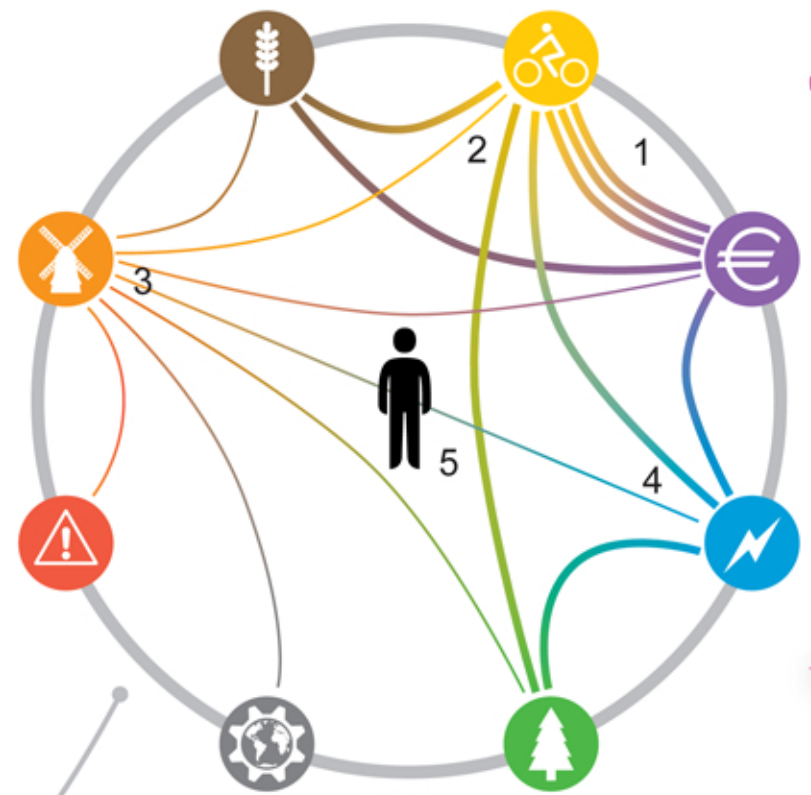
8 maart 2016

BETEKENISVOLLE VERBINDINGEN

Nationaal belang beschermen en afdwingen

Laten gaan /Faciliteren

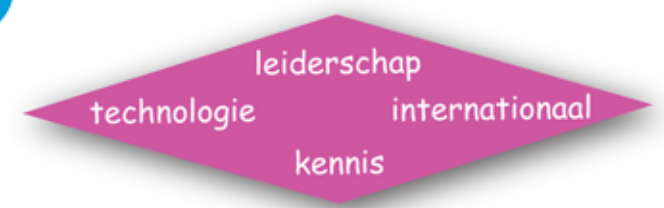

"beperk NOVI tot grote, urgente opgaven van (inter)nationaal belang"

"formuleer NOVI offensief"

"technologie verdient een apart thema"

"benoem als rijk de cruciale functies en blijf deze centraal bewaken en stimuleren"

- verstedelijking en bereikbaarheid
- ruimtelijk-economische structuur
- energie
- landschap, water en voedsel
- milieukwaliteit
- veiligheid en risico's
- identiteit
- natuurlijk kapitaal

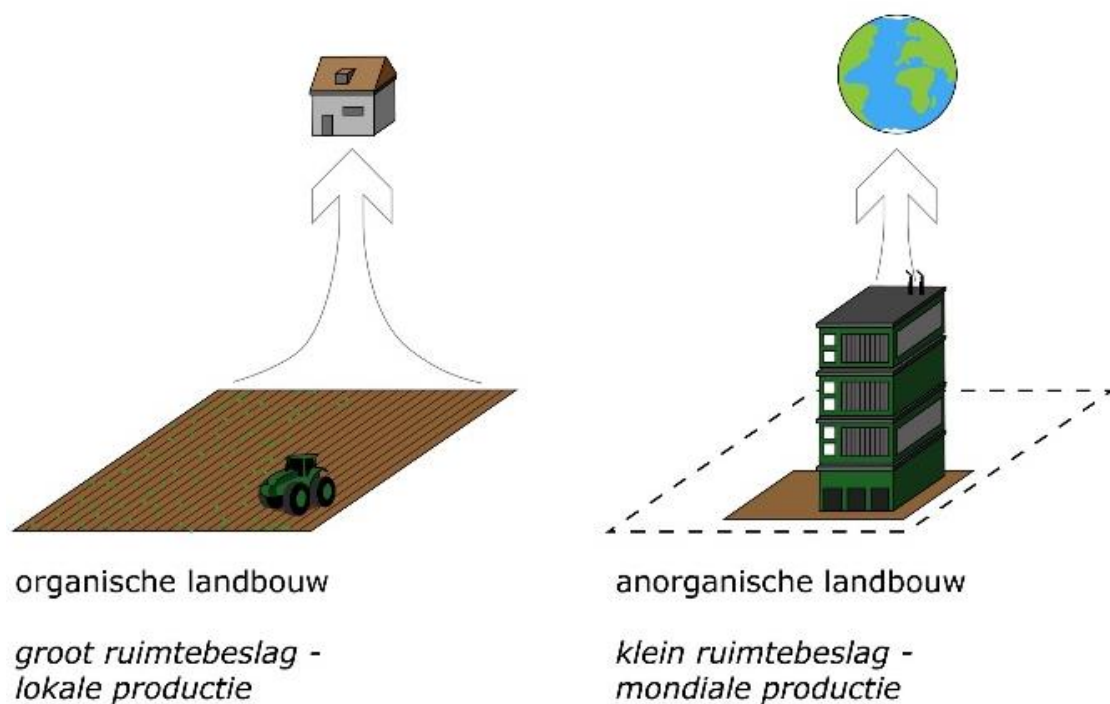
0. Het verkennen van de samenhang tussen sectoren kan niet zonder fundamentele aandacht voor governance en sturing
1. Er zijn zeer veel kansrijke verbindingen denkbaar tussen verstedelijking & bereikbaarheid en ruimtelijk-economische structuur
2. De ontwikkeling van verstedelijking en bereikbaarheid moet complementair zijn met kwaliteit van landschap, water en voedsel
3. Identiteit is geen doel op zich maar biedt kansen als zij verweven is met alle zeven andere omgevingsthema's
4. Energietransitie is nodig en staat niet op zichzelf maar dient verbonden te zijn met verstedelijking, economie en landschap
5. De belangrijkste samenhang worden zichtbaar en voelbaar door (de wensen van) mensen centraal te zetten

De kwaliteit en inrichting van het landschap zijn onderhevig aan veranderingen en hebben een sterke relaties met andere ontwikkelingen in de leefomgeving. (Zie figuur 5 voor impressie van de Werkplaats Landschap.) Er zullen op veel plekken maatregelen genomen moeten worden in het landschap om op een adaptieve manier om te gaan met de stijging van de zeespiegel, de daling van de bodem en de extremere regenbuien die vaker zullen voorkomen.

De energietransitie heeft grote invloed op de inrichting van het landschap bijvoorbeeld door de aanleg van smart grids of het aanleggen van grote velden met zonnepanelen. Er zullen energielandschappen gaan ontstaan.

Voedselproductie vormt een belangrijke schakel in de Nederlandse landschapsbeleving. De koeien in de wei, is uiteraard een klassiek beeld van ons landschap. Door een verdergaande industrialisatie in de veeteelt ontstaan er grote (verticale) stallen en treedt 'verdozing' van het landschap op (figuur 6).

Demografische krimp en ontgroening hebben hun weerslag op het landschap. We zijn als land niet gewend aan leegte en hebben de neiging ruimte direct weer te vullen. Terwijl de ruimte die ontstaat een belangrijke kwaliteit herbergt, die we moeten koesteren. Bij de IBA die nu in Parkstad wordt georganiseerd, wordt bijvoorbeeld de groeiende hoeveelheid betaalbare ruimte als een belangrijk asset gezien.

De opkomst van het digitale tijdperk wordt niet alleen in de stedelijke omgeving steeds sneller zichtbaar, maar laat ook steeds meer sporen na in het Nederlandse landschap. Burgers en bedrijven worden bijvoorbeeld door nieuwe informatietechnologieën steeds intelligenter en vindingrijker in het gebruik van hun omgeving. Verder kunnen gegevens over gebruik helpen om het landschap effectiever in te richten voor de toekomst.

*“Digitaliseer het platteland!”
([Werkplaats Landschap](#), Jaap Modder)*

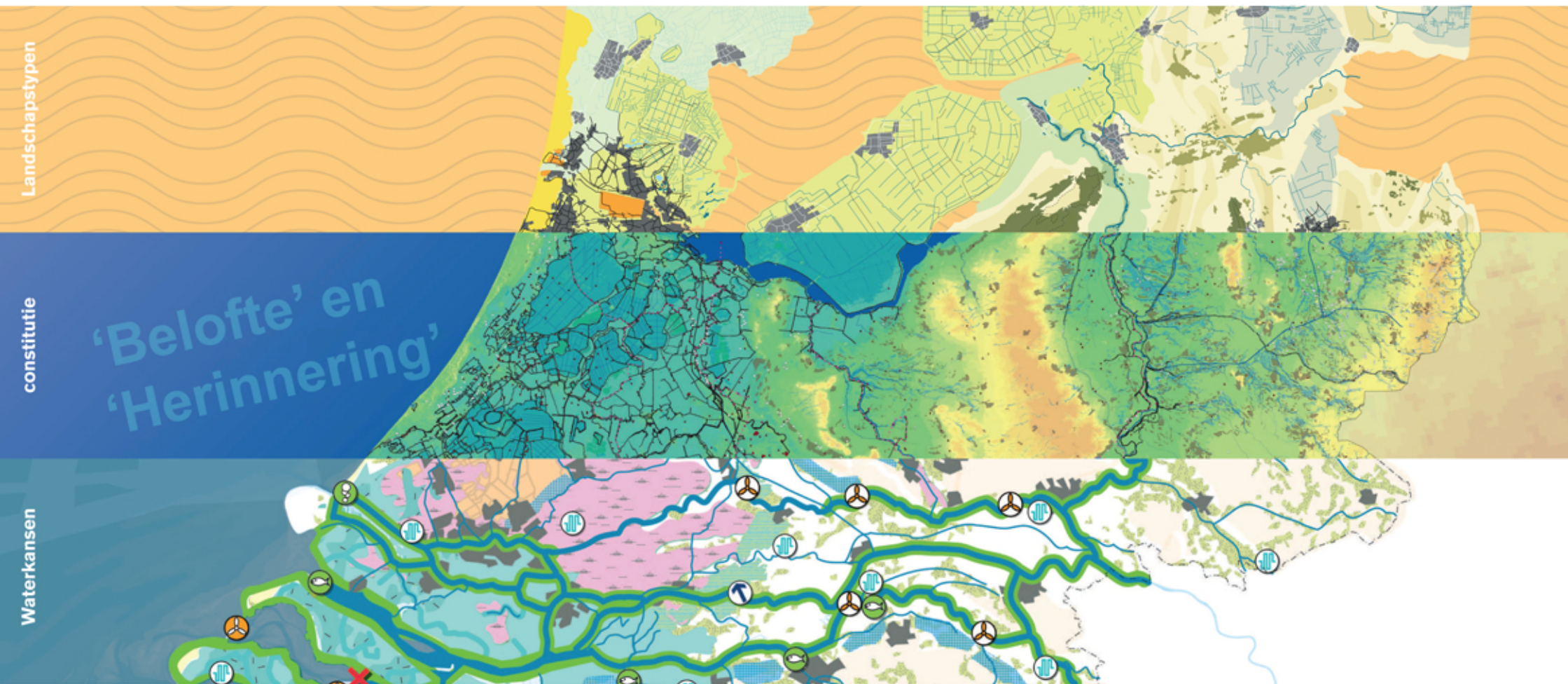
Door digitalisering zal het platteland niet verder ‘leeglopen’, maar in trek komen bij mensen die op grotere afstand van hun werk kunnen wonen (mogelijk gemaakt vanwege ICT toepassingen). Dit is een kans om het platteland een impuls te geven.

In de Werkplaats Landschap bleek dat er een enorme interesse is in het landschap. De ‘belofte’ van landschap is dus groot: het landschap als toevluchtsoord, weg van de ongezonde, drukke stad, maar ook als de plaats waar de energietransitie ingepast moet worden. Dit complexe speelveld vraagt de NOVI scherp te zijn op wat het Rijk onder de ruimtelijke kwaliteit van het Nederlandse landschap verstaan en in hoeverre het landschap beschermd of gekoesterd moet worden.

Gezondheid en omgevingsveiligheid

In de NOVI moet de relatie tussen gezondheid en de leefomgeving worden geborgd. Een gezonde leefomgeving zorgt ervoor dat mensen meer bewegen, minder stress ervaren, elkaar ontmoeten en zich veilig voelen. Dat zijn onderwerpen die vooral in het sociale domein liggen. Gezondheid in de NOVI zou dan ook breder moeten zijn dan alleen de fysieke leefomgeving.

In de Werkplaats Luchtkwaliteit in de stad is ingezoomd op dit milieuaspect. Nederland zal naar verwachting vrijwel alle (Europese) normen ten aanzien van luchtkwaliteit halen, al er reesteren nog een aantal hardnekkige knelpunten. Het halen van de normen betekent niet dat de effecten op de gezondheid zijn weggenomen. Daarvoor moeten de normen naar beneden worden bijgesteld. In deze Werkplaats stond vooral de vraag centraal hoe om gegaan moet worden met normen en ambities ten aanzien van luchtkwaliteit om te zorgen dat we gezonde steden krijgen.

De opgaven waar Nederland de komende jaren voor staat, bijvoorbeeld in relatie tot demografische verandering, water, voedsel, energie en digitalisering hebben een belangrijke landschappelijke component. Eric Luiten, Rijksadviseur Landschap en Water, trapte de Werkplaats af: de woorden **'belofte'** en **'herinnering'** komen als eerste bij hem op als het over ons landschap gaat.

De herinnering aan onze hechte band met het landschap maakt ons trots, maar dit gevoel verbaliseert zich vaak in: "Nee, afblijven!" als het gaat om verandering. Iets dat onze herinnering aantast wordt gezien als een bedreiging. Maar in die verandering schuilt juist de belofte en de nieuwe mogelijkheden van het landschap. Uit de discussies tijdens de Werkplaats bleek een enorme interesse in het landschap. De 'belofte' is dus groot: het landschap als toevluchtsoord, weg van de ongezonde, drukke stad, maar ook als de plaats waar de energietransitie ingepast moet worden.

Dit complexe speelveld vraagt ons nu scherp te zijn op wat wij onder de ruimtelijke kwaliteit van het Nederlandse landschap verstaan. De belangrijkste aanbeveling voor de NOVI is: vernieuw niet alleen het proces, maar maak inhoudelijke, geografische keuzes over het landschap dat we in Nederland willen.

Uit de Werkplaats Luchtkwaliteit blijkt de relatie tussen gezondheid en technologie. De relatie met technologische vooruitgang in de autosector is bijvoorbeeld duidelijk. De uitstoot zal minder worden in de toekomst, zeker bij een groter aandeel elektrische auto's. Maar ook de zelfrijdende auto zal een positief effect hebben op congestie en daarmee op luchtkwaliteit in met name de steden. In dezelfde Werkplaats is de relatie met big data besproken. Het monitoren van luchtkwaliteit levert veel informatie op. In Rotterdam leven mensen bijvoorbeeld 4 maanden korter door de huidige luchtkwaliteit dan op sommige plekken elders in het land. Dit gegeven zou urgentie kunnen bieden voor een gedeelde opgave van stakeholders.

Het creëren van een veilige omgeving stond centraal in de [Werkplaats Omgevingsveilige Omgevingsvisie](#). Door nieuwe technologische ontwikkelingen ontstaan nieuwe risico's, maar ook nieuwe kansen. De chemiesector is één van de belangrijkste focuspunten van het omgevingsveiligheid- en risicobeleid. Deze sector zal de komende jaren veranderen, het wordt kleinschaliger en er ontstaan clusters van bedrijven. Clustering van industriële locaties kan kansen bieden op het gebied van energiegebruik, transport, en transformatie naar circulaire economie. Het kan echter ook risico's met betrekking tot omgevingsveiligheid geven.

Afstanden van risicobron tot risico-ontvanger spelen een belangrijke rol in het omgevingsbeleid en daarmee in de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland. Een vergaande verstedelijking heeft invloed op de beheersing van externe risico's.

Gezondheid en veiligheid zijn bij uitstek onderwerpen die op meerdere schaalniveaus spelen en waarbij het internationale perspectief van belang is. Milieuproblemen gaan per definitie de grens over. Zowel inhoudelijk (lucht- en water)stromen houden niet op de bij de grenzen.

Water en ondergrond

Water staat met veel omgevingsthema's in verbinding. Een aantal zijn nadrukkelijk naar voren gekomen tijdens de [Werkplaats Water Verbindt](#). Zo is er een nadrukkelijke samenhang tussen waterkwaliteit en het gebruik van meststoffen in de landbouw. De opgave is om een rendabele landbouw mogelijk te maken zonder dat daardoor waterkwaliteitsproblemen ontstaan. Dit sluit ook goed aan op de principes van circulaire economie.

Ieder(in) ([Werkplaats Toegankelijkheid](#))

Ieder(in) is een netwerk van belangen-, patiënten- en ouderorganisaties die mensen vertegenwoordigen met een beperking of chronische ziekte. In de Werkplaats van Ieder(in) is geconcludeerd dat de Rijksoverheid in de NOA en NOVI, in lijn met de Omgevingswet en het VN verdrag, een stevige ambitie moet formuleren voor het versterken van de toegankelijkheid van de fysieke leefomgeving.

Een toegankelijke fysieke leefomgeving is ingericht op burgers in al hun diversiteit, niet op de gemiddelde burger. Een samenhangende aanpak van toegankelijkheid is essentieel om de leefomgeving écht toegankelijk te maken voor iedereen.

Grondwaterbeheer en bodemdaling is een tweede belangrijke relatie die besproken is (in de Werkplaats Water Verbindt, de [Werkplaats Geel in Omgevingsvisies](#) en [Werkplaats 1 en 2 juli](#)). Vanuit duurzaamheid en kosten oogpunt is het wenselijk om de functie van gebieden met een dalende bodem (in veel gevallen landbouw) te laten volgen op het watersysteem in plaats van andersom (waterstand verlagen voor bijvoorbeeld de landbouw). Het gebruik van een stuk grond wordt idealiter bepaald op basis van het watersysteem, niet andersom. Dat leidt bovendien tot een divers landschap.

Duurzaamheid begint bij een goede bodem- en waterkwaliteit ([Werkplaats Voedsel](#)). Ook de waterkwaliteit komt onder druk komen te staan in gebieden waar de peilen blijven meedalen met de dalende bodem. Het oppervlakte water wordt namelijk zouter door toenemende zoute kwel en bij veenoxidatie komen nutriënten vrij.

Klimaatverandering beïnvloedt het waterbeheer. Naast het Deltaprogramma is meer inspanning nodig om negatieve gevolgen van klimaatverandering op het waterbeheer zoveel mogelijk te voorkomen. Dat betreft bijvoorbeeld de effecten van piekbuien afgewisseld met langere droge periodes voor stad en buitengebied. Wateroverlast en hittestress/verdroging zijn het gevolg. Een traditionele functionele aanpak vanuit het waterschap is niet voldoende, een integrale aanpak is nodig zo werd gesteld in de Werkplaats Water verbindt.

Om het vraagstuk van bodemdaling het hoofd te bieden is er behoefte aan kennis gebaseerd op adequate ICT-modellen en data, zo bleek uit de [Werkplaats Geo-informatie](#). Juist omdat de ondergrond met het blote oog niet zichtbaar is, leent dit thema zich bij uitstek voor driedimensionale verbeelding. Voor de ondergrond is de omschakeling naar 3D het verst gevorderd.

Verder is er ook een nadrukkelijke verbinding tussen de thema's water en energie. Waterbesparing is energiebesparing bijvoorbeeld. Waterschappen en Rijkswaterstaat kunnen veel te bieden hebben in de energieopgaven aangezien ze naast energiegebruiker ook energieproducenten kunnen worden. Zij kunnen uiteindelijk meer energie produceren met assets en op assets die ze beheren, dan de energie die ze gebruiken. Denk aan energieproductie op de rioolwaterzuivering maar ook aan zonnepanelen op gebouwen.

Voorbeelden die verbindingen tussen energie en andere sectoren laat zien:

- watersysteem dat energie op kan slaan en weer afgeven),
- cultuur en energie (markering van cultuurhistorisch erfgoed)
- infrastructuur (energieleverend asfalt)
- landbouw en energie (warmte uit de kas, wind- of zonne-energie als 3de gewas)
- energie en technologische ontwikkelingen (valmeer voor de Belgische Kust)

Naar een duurzame energievoorziening

Om volledig duurzaam te zijn in 2050 zal de energievoorziening radicaal moeten transformeren. Dat heeft een directe impact op onze fysieke leefomgeving.

De ruimtelijke impact van het opwekken van duurzame energie wordt groter. De opwekking van energie wordt lokaler en zichtbaarder en er komt andere infrastructuur om energie te verplaatsen of op te slaan. De bestaande netwerken zullen anders gebruikt worden of in onbruik raken. De Noordzee staat bijvoorbeeld vol met olieplatformen die op den duur opgeruimd moeten worden. Voor deze kosten zijn geen reserveringen gedaan en met de huidige dalende olieprijs is een dergelijke reservering haast onhaalbaar. Wat betekent dat voor de boortorens op de Noordzee?

Nieuwe projecten om duurzame energie op te wekken (bijvoorbeeld het aanleggen van windparken) worden uiteindelijk gerealiseerd in de fysieke leefomgeving waar mensen wonen, werken en ondernemen. Dit kan leiden tot problemen bij draagvlak.

Een van de centrale vragen rond de energietransitie is de vraag op welke wijze vraag en aanbod van (rest)warmte, gas, elektriciteit op verschillende schaalniveaus het best op elkaar afgestemd kunnen worden. Inclusief inzicht in de ruimtelijke claims van deze en van andere functies. Deze vraag wint aan urgentie door de sterke decentralisering van het speelveld. ICT toepassingen kunnen oplossingen bieden. Met behulp van sensoren wordt bijvoorbeeld bepaald op welke momenten het slim is om warmte of elektriciteit te delen of op te slaan.

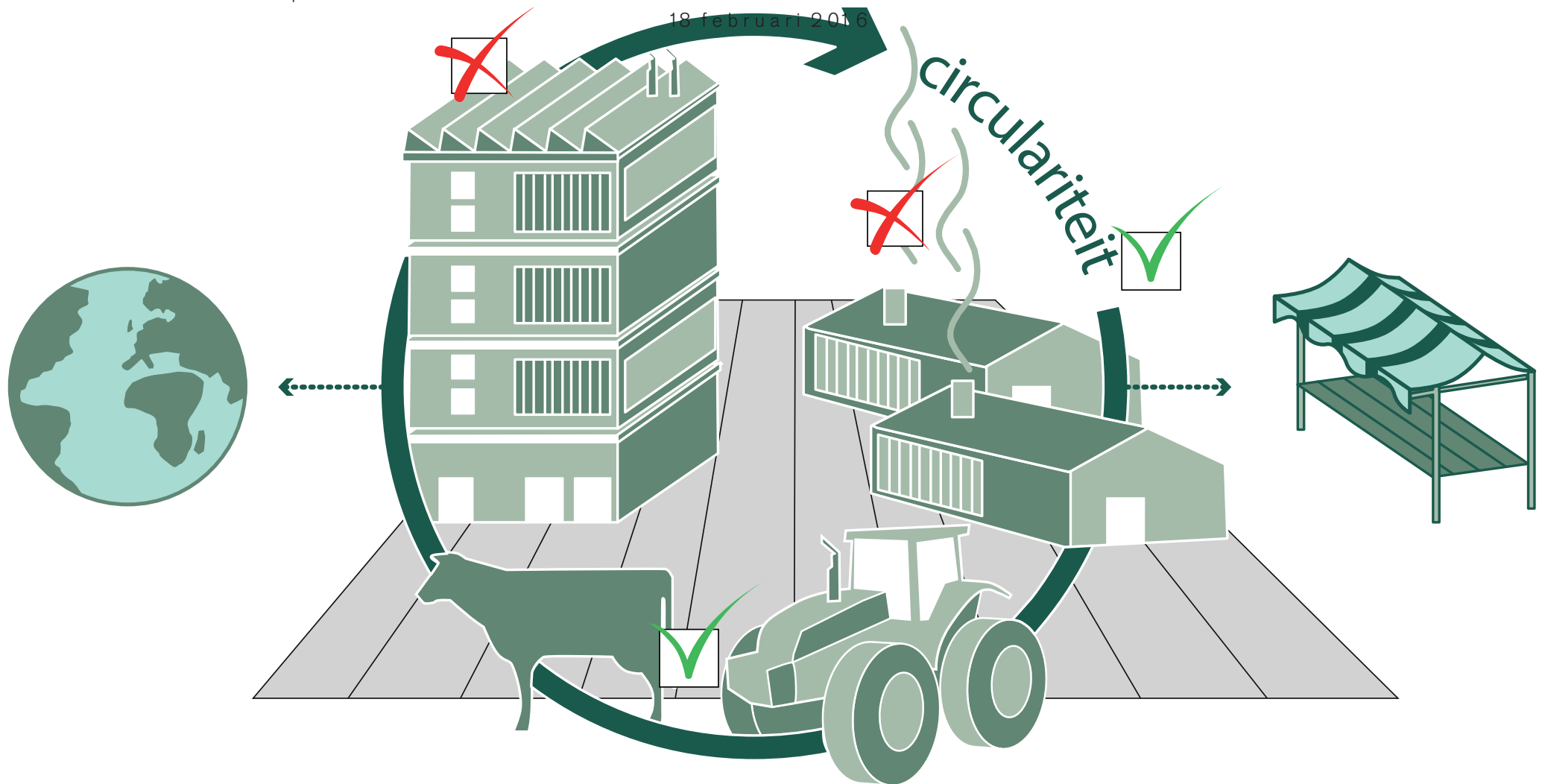
In de Strategische Werkplaats Sectoren werd geconcludeerd dat de energietransitie niet op zichzelf staat, maar verbonden moet zijn met verstedelijking, economie en landschap.

Verstedelijking en bereikbaarheid

In één van de Werkplaatsen stond de integrale ontwikkeling van knooppunten centraal. De trek naar de stad van zowel mensen als ook bedrijven zal de komende decennia verder aanhouden. De behoefte aan mobiliteit, een goede ruimtelijke inrichting en de druk op het milieu in de steden worden daarmee groter. De rol van knooppunten neemt daarbij zowel vanuit mobiliteitsoogpunt (toenemen mobiliteitsvraag in en rond steden) alsook vanuit ruimtelijk-economisch oogpunt (toplocaties, interactiemilieus, vergroten agglomeratiekracht) en het oogpunt van leefkwaliteit (aantrekkelijkheid, gezonde leefomgeving, schoner en slimmer verkeer en vervoer in de steden) in belang toe.

Verschillende knooppunten hebben uiteenlopende ontwikkelpotenties. Verbeteren van verbindingen naar knopen vergroot de reikwijdte en het rendement. Het belang van de ladder duurzame verstedelijking werd in de Werkplaats Knooppuntontwikkeling onderstreept. In de Werkplaats stonde de casus van MRA centraal. Kijk op [de website](#) voor de bouwsteen en de presentaties die tijdens de Werkplaats zijn gehouden.

18 februari 2016

De bevolking wenst wel de spreekwoordelijke koe in de wei maar niet de stank erbij. Landbouw dient schoner te worden en begrip bij

In Nederland, maar ook in de rest van de wereld, wordt volop gepleit voor een mondiale voedseltransitie. Er is in tijden van een groeiende wereldbevolking en een veranderend voedselpatroon behoefte aan voedselzekerheid en -veiligheid. Onder de noemer 'Werkplaats Voedsel' discussieerden we samen over de regionale opgaven en kansen zoals robuustheid, ecologische houdbaarheid en de gezondheidsaspecten van het voedselsysteem, maar ook over de dilemma's die bij deze transitie spelen.

Uit de gespreksronden tijdens de werkplaats klinkt een gemeenschappelijke roep om experimenteerruimte en fysieke ruimte voor voedsel. Nederland moet op het gebied van voedsel nog meer een "Proeftuin voor de wereld gaan vormen", met als opgave dat we in Nederland lokaal voedsel produceren voor de regionale markt en duurzaam produceren voor de wereldmarkt en daarnaast kennis en technologie exporteren. Het gaat naast voedsel ook om kwaliteit van leven. Om dit te bereiken is behoefte aan een andere 'state of mind and play'. We moeten in Nederland naast concurreren, ook juist gezamenlijk de krachten bundelen. Leren we wel genoeg van elkaar?

Dat zal op en tussen alle schaalniveaus moeten gebeuren, maar ook in netwerken. De overheden maken een verdere omslag van "nee, mits regelgeving" naar "ja, tenzij regelgeving" en uitnodigingsplanologie. De voedselsector kan haar plaats in de toekomst op deze manier onmisbaar maken door ook bij te dragen aan doelen van de samenleving.

In de Werkplaats [Stedelijke Netwerken](#) zijn verschillende trends besproken zoals de verminderende internationale concurrentiepositie van Nederlandse stedelijke netwerken, segregatie van stedelijke regio's en het groeiend belang van de samenwerking van steden en het ommeland. Op de website staan de verschillende presentaties die gehouden zijn door onder andere het Planbureau voor de Leefomgeving.

De triomf van de stad is een verdeelde triomf.

(Otto Raspe, PBL - [link](#))

Om een aantrekkelijk vestigingsklimaat van stedelijke regio's te behouden en uit te bouwen is een sterke segregatie die tot maatschappelijk onrust, sociale problemen en het verdringen van de middenklasse uit de steden kan leiden, niet wenselijk. Daarom verdienen segregatie en opgaven zoals de positie van de middenklasse een plek in de NOA. In de Werkplaats Stedelijke Netwerken werd een nadrukkelijke oproep gedaan om verbinding te maken met de sociaal-economische agenda.

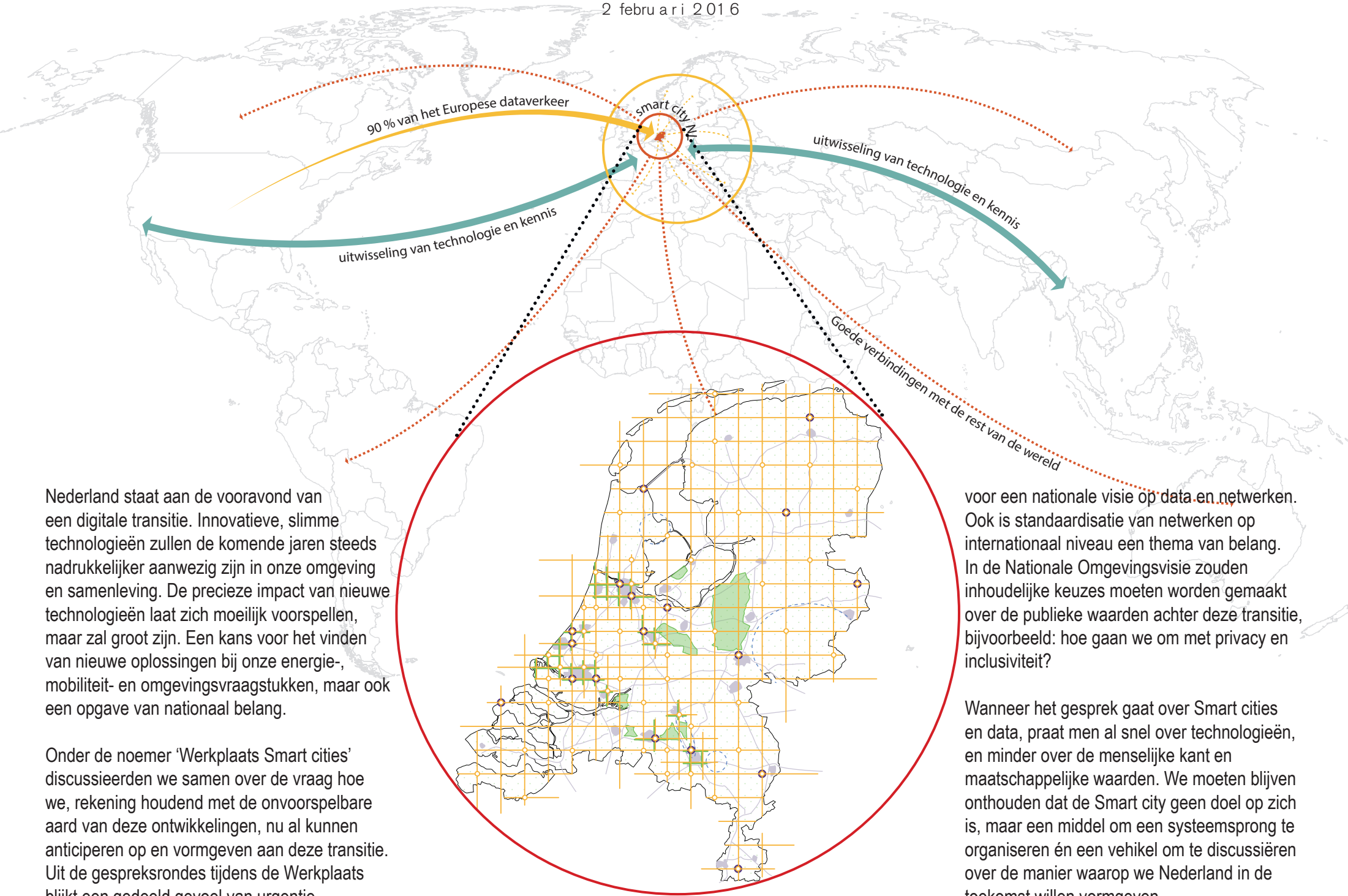
Naar een circulaire economie

Bij circulaire economie gaat het om het minimaliseren van reststromen en een optimaal (her)gebruik van grondstoffen. Wat zijn de ruimtelijke consequenties van een circulaire economie? Deze vraag stond centraal in een van de Werkplaatsen ([Werkplaats Circulaire Economie](#)). In een circulaire economie wordt niet, zoals in de lineaire economie, gewerkt volgens het 'just-in-time' principe, er is meer sprake van voorraadvorming van restproducten. Dat heeft ruimtelijke consequenties. De opgave is om hier ruimte voor te creëren (zowel fysiek als in regels/vergunningen). Ook kan er ruimte nodig zijn voor aanvullende transportbehoeften.

Inzicht in stromen (van afval, materialen, energie etc.) is cruciaal voor het realiseren van een circulaire economie. Voor steden hebben we het metabolisme nog nauwelijks in beeld. ICT kan daarbij helpen. Openheid over stromen is belangrijk om goed werkende en financieel haalbare plannen uit te voeren. De vraag die hierbij gesteld werd in de Werkplaats is of dit goed te realiseren is en wie hierin de lead heeft.

Het circulaire denken is fundamenteel en raakt veel omgevingsthema's zoals duurzame landbouw en een duurzaam waterbeheer. Voorbeelden die in de Werkplaatsen werden genoemd zijn bijvoorbeeld een algenboerderij bij de monding van de Rijn om zo nutriënten aan het einde van de stroom af te kunnen vangen, een 3D-printer waarmee kunststof afval uit de stad direct omgezet kan worden in iets nieuws.

2 februari 2016

Nederland staat aan de vooravond van een digitale transitie. Innovatieve, slimme technologieën zullen de komende jaren steeds nadrukkelijker aanwezig zijn in onze omgeving en samenleving. De precieze impact van nieuwe technologieën laat zich moeilijk voorspellen, maar zal groot zijn. Een kans voor het vinden van nieuwe oplossingen bij onze energie-, mobiliteit- en omgevingsvraagstukken, maar ook een opgave van nationaal belang.

Onder de noemer 'Werkplaats Smart cities' discussieerden we samen over de vraag hoe we, rekening houdend met de onvoorspelbare aard van deze ontwikkelingen, nu al kunnen anticiperen op en vormgeven aan deze transitie. Uit de gespreksrondes tijdens de Werkplaats blijkt een gedeeld gevoel van urgentie

voor een nationale visie op data en netwerken. Ook is standaardisatie van netwerken op internationaal niveau een thema van belang. In de Nationale Omgevingsvisie zouden inhoudelijke keuzes moeten worden gemaakt over de publieke waarden achter deze transitie, bijvoorbeeld: hoe gaan we om met privacy en inclusiviteit?

Wanneer het gesprek gaat over Smart cities en data, praat men al snel over technologieën, en minder over de menselijke kant en maatschappelijke waarden. We moeten blijven onthouden dat de Smart city geen doel op zich is, maar een middel om een systeemspromte te organiseren én een vehikel om te discussiëren over de manier waarop we Nederland in de toekomst willen vormgeven.

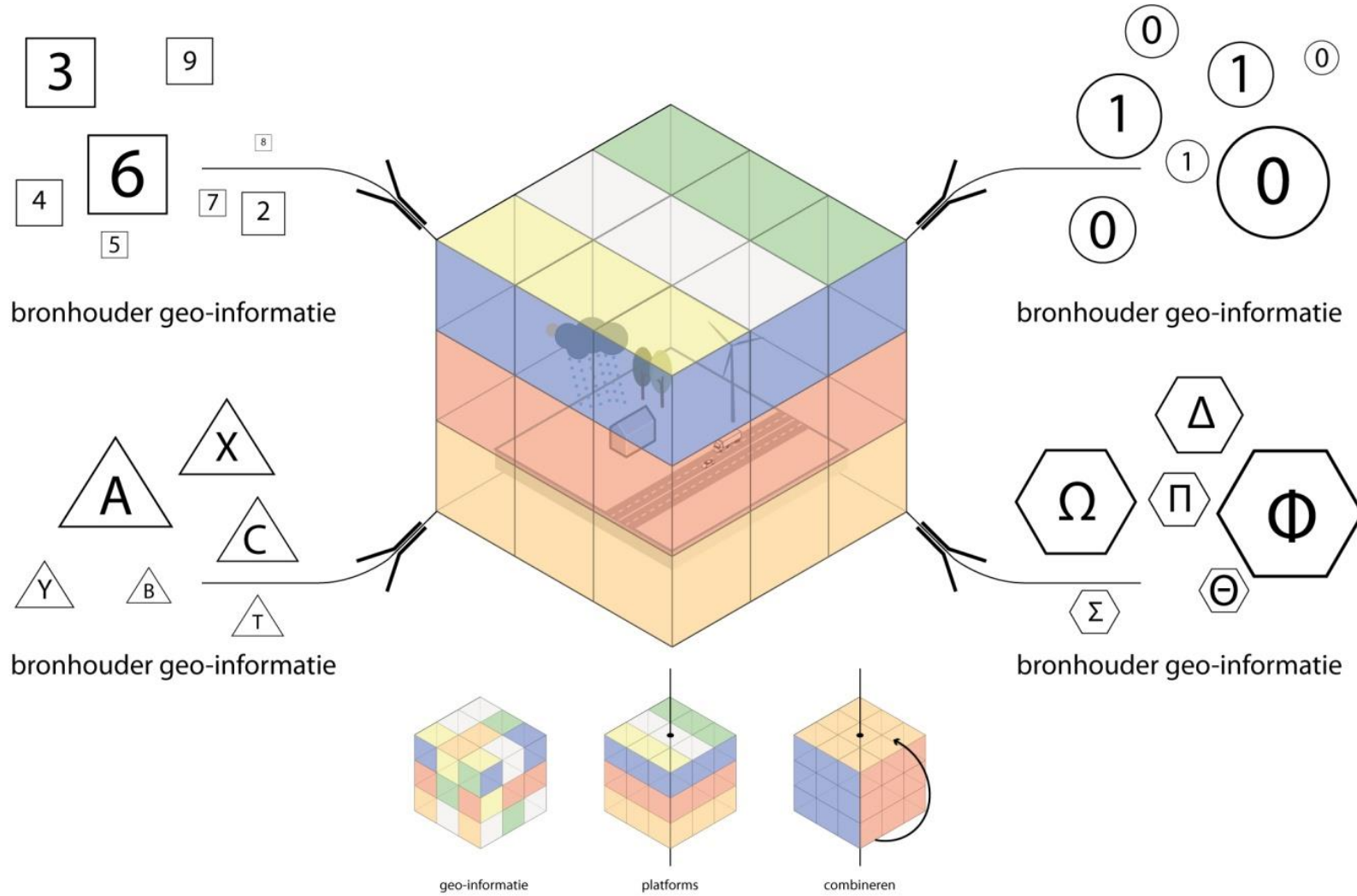
Technologie en smart cities

In de beschrijving van eerdere thema's hier boven, is al meerdere malen de relatie getrokken met (bepaalde) ontwikkelingen op het gebied van technologie. Technologie was in twee Werkplaatsen het hoofdonderwerp ([Smart Cities](#) en [Geo-informatie](#)). In de Werkplaats Smart Cities is geconcludeerd dat er vier schaalniveaus waar prominente opgaven liggen als het gaat om technologie en de leefomgeving:

1. In steden zal vooral nadruk liggen op leefbaarheidsdilemma's rondom milieu, gezondheid en binding met de omgeving.
2. Bij het regionale niveau ligt de nadruk op economische vraagstukken.
3. Op nationaal schaalniveau zijn er drie prioriteiten: Er is behoefte aan een sterk energienetwerk, mobiliteitsnetwerk en het datanetwerk.
4. Internationaal: Technologische ontwikkelingen nopen ons tot een veel betere internationale samenwerking, een zelfrijdende auto gaat er nooit komen wanneer deze slechts bruikbaar is tot de landsgrenzen.

De belangrijkste trend die genoemd is in de Werkplaats Geo-informatie is de dataexplosie (zie volgende figuur).

Leefomgeving icm Geo-informatie
RUBIK's CUBE

Nieuwe technieken zoals de vele sensoren maken het mogelijk data snel en tegen lage kosten in te winnen, opslag is goedkoper en er zijn vele toepassingen. Naast de toename van data is er ook een toename in de mogelijkheden om deze data op nieuwe wijzen snel met elkaar te combineren, big data.

Er zijn heel veel data en er is veel geo-informatie (informatie die gekoppeld is aan een locatie). Deze informatie is echter gefragmenteerd bij verschillende bronhouders en in hun eigen format. Om echt een systeemsprong te kunnen maken moet geo-informatie samenkomen. De geo-informatie komt nu op verschillende platforms (bij verschillende organisaties) terecht. Om geo-informatie echt een rol van belang te laten spelen bij het vormgeven van onze leefomgeving, is het noodzakelijk om de data met elkaar te verknopen en om te zetten naar toepasbare informatie zodat de maatschappij, het bedrijfsleven en de overheid volop van de data kunnen profiteren.

In de Werkplaatsen georganiseerd door RWS ([Geel in Omgevingsvisies](#) en [Geel in Omgevingsvisies 2](#)) blijkt dat technologie grote gevolgen zal hebben voor de RWS taken. In-car technologieën zullen bijvoorbeeld gevolgen hebben op het gebied van verkeersmanagement en informatievoorziening.

Voedsel

Tweederde van het Nederlandse landareaal wordt 'gevuld' met grondgebonden landbouw. Daarmee is het een factor van belang bij de eerdere genoemde thema's van het bodem- en waterbeheer en ook bij luchtkwaliteit. Bovendien is de land- en tuinbouw nauw verbonden met de identiteit van het landelijk gebied, natuurontwikkeling en met het karakter van het landschap, en daardoor medebepalend voor de kwaliteit van de leefomgeving. En natuurlijk heeft voedsel ook een duidelijke link met gezondheid.

Landbouw heeft uiteraard een belangrijke economische component. In de [Werkplaats Voedsel](#) werd benadrukt dat er twee markten zijn, die beide bediend moeten worden. Regionaal met voedsel, en de wereldmarkt met kennis. Een van de conclusies van de Werkplaats is dat in de toekomst geproduceerd zou moeten worden waar het gegeten wordt en dat we vooral kennis moeten exporteren. Dat strookt op dit moment met het economische belang. Nederland verdient veel aan de export van landbouw, tuinbouw en veeteelt.

Aaibaarheid en high tech

(De Kracht van Groene en Blauwe Verbinding)

Ecosysteemlandbouw is landbouw die gebruik maakt van de ecosysteemdienst die de bodem kan leveren en die in een duurzaam evenwicht is met zijn omgeving.

Ecosysteemlandbouw laat vooral de natuur zijn werk doen en richt zich op slim sturen. Het is dus geavanceerd en kennisintensief.

High tech landbouw is landbouw die zich niet laat leiden door de bodem en de omgeving en alle problemen met technologische hulpmiddelen oplost. Deze vorm van landbouw kan prima in evenwicht zijn met zijn fysieke omgeving (geen negatieve invloed op water- en luchtkwaliteit), maar heeft wel een grote invloed op zijn maatschappelijke omgeving (landschap; onnatuurlijk; weerstand). En het maakt veel gebruik van plastic en metaal voor allerlei hulpmiddelen (slangen, stellingen, folies, bakken enz.). Kan zeer efficiënt zijn en zeer productief.

Vooraf op de regionale markt is toenemende aandacht voor het meer circulair maken van de economie. De landbouw als producent van voedsel, uitgangsmaterialen en “afval”, en als gebruiker van andere stromen is daarin een belangrijke speler. Biobased ontwikkeling maakt daarbij de landbouw alleen maar een nog belangrijker deel van het systeem. Voor beide ontwikkelingen is de link met het stedelijk-industriële cruciaal.

Digitale platforms kunnen kleinschalige vormen van landbouw een stimulans geven doordat klant- en producent relaties makkelijker te leggen zijn.

In de Werkplaats georganiseerd door de provincies is gesteld dat in de toekomst verschillende fysiek gebieden steeds minder geschikt worden voor de traditionele landbouw. Dit geldt met name voor veenweide gebieden en gebieden waar verzilting een probleem is. Tegelijk loopt de landbouw tegen grenzen aan wat betreft emissies en uitspoeling van stoffen, met name nabij gevoelige natuurgebieden. Vormen van intensieve veehouderij zijn, gezien andere (ruimtelijke) belangen, niet overal gewenst. Er zullen keuzes gemaakt moeten worden met een sterk ruimtelijke component. Niet elke vorm van landbouw is overal in evenwicht te brengen met andere functies. De keuzes vragen om een lange termijn perspectief en een duurzaam draagvlak omdat de transitie langzaam zal gaan.

Tabel Werkplaatsen & Bouwstenen

#	Werkplaats	Datum	Inhoudelijk Trekker	Bouwsteen	Hoofdonderwerp	Organisatie
1	Werkplaats De Kracht van Groene Blauwe Verbindingen	11-5-2015	-	Gereed	Natuur	Jaar van de Ruimte
2	Werkplaats 1 en 2 juli 2015	1-7-2015	Hanna Lára Pálsdóttir	Verslag	Beleidsverkenning	IenM
3	Geel in omgevingsvisies	24-9-2015	Renske Gilissen	Gereed	Beleidsverkenning	Rijkswaterstaat
4	Noord Nederland (MIRT)	1-10-2015	Jaap Kersten & Ireen Röling	Gereed	MIRT	Rijkswaterstaat
5	Cultuur en Identiteit in de Ruimtelijke Ontwikkeling	1-10-2015	Bianca van den Berg	Gereed	Welvaart	OCW
6	Luchtkwaliteit in de Stad	5-10-2015	Sjoukje Faber	Gereed	Klimaat	IenM
7	Omgevingsveilige omgevingsvisie	6-10-2015	Aniek Ahlers	Gereed	Klimaat	IenM DGMI
8	Water verbindt	8-10-2015	Mark van Kruining	Gereed	Klimaat	Unie v. Waterschappen
9	Energietransitie in de fysieke leefomgeving	15-10-2015	Yigall Schilp	Gereed	Energie	IenM
10	Evaluatie SVIR	20-10-2015	Ellen Driessen	Verslag op viadesk	Samen Werken	IenM
11	Rondetafel Maatschappelijke Innovatie	26-10-2015	Eline Toes	Gereed	Samen Werken	IenM
12	Leefomgeving & Gezondheid	27-10-2015	Rianne Dobbelsesteen	Verslag op viadesk	Welvaart	IenM DGMI
13	Circulaire economie	3-11-2015	Tjeerd Meester	Gereed	Natuur	IenM DGMI
14	Beleid op een rij	5-11-2015	Jaap Kersten	Gereed	Samen Werken	IenM
15	Zuid-Nederland (MIRT)	9-11-2015	Jaap Kersten & Ireen Röling	Gereed	MIRT	Rijkswaterstaat
16	Oost-Nederland (MIRT)	10-11-2015	Jaap Kersten & Ireen Röling	Gereed	MIRT	Rijkswaterstaat
17	Nederland van mensen	10-11-2015	Eline Toes	Verslag	Samen Werken	IenM
18	Geo-informatie	12-11-2015	Dirk van Barneveld	Gereed	Samen Werken	IenM
19	Zeeland en Zuid-Holland (MIRT)	18-11-2015	Jaap Kersten & Ireen Röling	Gereed	MIRT	Rijkswaterstaat
20	Integrale Knooppuntontwikkeling	24-11-2015	Saskia Newly	Gereed	Welvaart	IenM
21	Naar een sterk ruimtelijk economisch netwerk	26-11-2015	Daniël de Groot	Gereed	Welvaart	IenM
22	Noordwest Nederland (MIRT)	27-11-2015	Jaap Kersten & Ireen Röling	Gereed	MIRT	Rijkswaterstaat
23	MIRT Finalesessie	30-11-2015	Jaap Kersten & Ireen Röling	Gereed	MIRT	Rijkswaterstaat
24	Adaptieve planning	1-12-2015	Tim Busscher	Gereed	Samen Werken	RU Groningen
25	Verkenningen en adviezen	8-12-2015	Gijsbert Borgman	Gereed	Beleidsverkenning	IenM
26	Landschap	26-1-2016	Lennart Graaff	Gereed	Natuur	Cra
27	Smart cities	2-2-2016	Willemieke Hornis	Gereed	Welvaart	IenM
28	(IPO) NOVI opgaven vanuit perspectief provincies	16-2-2016	David de Jong	Verslag	Beleidsverkenning	IPO
29	Geel in omgevingsvisies 2	17-2-2016	Renske Gilissen	Verslag	Beleidsverkenning	Rijkswaterstaat
30	Ruimte voor voedsel in 2040	18-2-2016	Harry Weijer	Gereed	Natuur	EZ
31	Samenwerken over grenzen	10-3-2016	Corine Flendrie	Gereed	Samen Werken	IenM
32	Stedelijke netwerken	17-3-2016	Dagmar Keim	Gereed	Welvaart	IenM
33	Strategische Werkplaats Sectoren	8-3-2016	Saskia Ferf Jentink, Dick Bres	Gereed	Strategie	IenM
34	Strategische Werkplaats Regio's	15-3-2016	Saskia Ferf Jentink, Ireen Röling	Gereed	Strategie	IenM
35	Strategische Werkplaats Schaalniveau's	22-3-2016	Saskia Ferf Jentink	Gereed	Strategie	IenM
36	Werkplaats Toegankelijkheid	30-3-2016	-	Door Ieder(in)	Welvaart	IenM
37	Strategische Werkplaats Tijd	31-3-2016	Saskia Ferf Jentink, Yigall Schilp	Gereed	Strategie	IenM
38	Strategische Werkplaats Omgevingsagenda	12-4-2016	Saskia Ferf Jentink	Ansichtkaart	Strategie	Ieder(in)
39	Samenwerken over grenzen (Duitsland)	21-6-2016	-	Volgt	Samen Werken	IenM & prov. Overijssel

Opgaven, kansen en dilemma's

De verbindingen tussen thema's kunnen positief zijn en leiden tot kansen, of schuren en resulteren in dilemma's. In veel Werkplaatsen is gesproken over dilemma's, kansen en opgaven. Onderstaande tabellen laten zien in welke bouwstenen (uit de Werkplaatsen) informatie te vinden is over opgaven, kansen en dilemma's. De genoemde zaken zijn nogal verschillend van elkaar om dat vanuit diverse invalshoeken is gesproken en op verschillende schaalniveaus is gedacht.

In de eerste tabel staan ook de opgaven opgesomd die zijn genoemd in de rapporten van de verschillende planbureaus en adviesraden. In de tabel staan links opgenomen naar de verschillende adviezen waarin een uitgebreidere beschrijving te vinden is.

Bouwsteen	Opgaven
PBL , CRA , AcW , Rli , SCP	<ul style="list-style-type: none"> • circulaire economie, • leefbare en concurrerende stedelijke regio's, • versterking van de ruimtelijk economische structuur, • energietransitie, • veiligheid en adaptatie, • verstedelijking en mobiliteit, • landbouw, natuur en water • transitie van het landelijk gebied.
Geel in omgevingsvisies	<ul style="list-style-type: none"> • Op een andere manier samenwerken vanuit perspectief bereikbaarheid van deur tot deur • Vervanging en renovatie van versleten kunstwerken • Waterrobuuste inrichting van Nederland • Aandacht voor duurzaamheid • Bevordering van natuur • Benutten natuurlijk kapitaal
Cultuur en Identiteit in de Ruimtelijke Ontwikkeling	<ul style="list-style-type: none"> • Het meewegen van kunst, cultuur en erfgoed als voorwaarde bij nieuwe ontwikkelingen. • Ruimte bieden voor de creatie van nieuwe kwaliteiten. • Veiligstellen van de grote structuren en iconen van ons land.
Luchtkwaliteit in de Stad	<ul style="list-style-type: none"> • Energiebronnen opschonen, • Slimme en gezonde mobiliteit stimuleren • Handhaven met financiële sancties • Gezamenlijke verantwoordelijkheidsgevoel kweken met bewustwording en een mentaliteitsverandering. • Koppelen luchtkwaliteit aan het klimaatbeleid en het mobiliteitsbeleid
Water verbindt	<ul style="list-style-type: none"> • Een rendabele landbouw mogelijk maken zonder dat daardoor waterkwaliteitsproblemen ontstaan. • De opgave is om een strategische visie met een actieprogramma te ontwikkelen voor een duurzame omgang met dalende en bewegende bodem .

- Voorkomen dat klimaatverandering de huidige gebruiksfuncties bedreigt. Belangrijk hiervoor is om meer flexibiliteit te hebben in het waterbeheer.
- aanpassen van de al bestaande gebouwde omgeving zodanig dat klimaatbestendigheid en veerkracht van de steden toeneemt.
- Bewustwording vergroten bij burgers en bedrijven dat niet altijd en overal wateroverlast voorkomen kan worden.
- Deltaprogramma + aanpak die gericht is op wateroverlast in relatie tot gebruiksfuncties. Analoog aan het 'voorzieningsniveau voor wateroverlast' dat aangeeft in welke mate de overheid wateroverlast kan en wil voorkomen. De gebruiker kan dan eventueel zelf investeren als een hoger beschermingsniveau gewenst is.

Energietransitie in de fysieke leefomgeving

- Bewustwording
- Eigenaarschap van de energietransitie
- Cascadering: gebruiken als ordend principe: het ruimtelijk uitsorteren van wat er veel warmte geeft en wat veel warmte nodig heeft en hoe je dat slim aan elkaar kunt verbinden.

Circulaire economie

- Het laten aansluiten van grondstoffen is een opgave voor de markt en de verschillende overheden: bij nieuwe initiatieven kan worden geprobeerd meteen circulair te ontwerpen en te werken.
- Er is een kans om per reststroom te kijken op welk schaalniveau welke ambitie en actie van overheden mogelijk is en hoe er kan worden geschakeld tussen de schaalniveaus.

Geo-informatie

- De beschikbaarheid van een overvloed aan data is zowel een kans als een opgave. Met nieuwe databronnen kunnen we maatschappelijke vraagstukken in de leefomgeving zoals mobiliteit, energietransitie en bodembeweging beter het hoofd bieden. Tegelijkertijd is het huidige landschap erg versnipperd, waarbij lang niet altijd duidelijkheid bestaat over de bruikbaarheid van de data.

(IPO) NOVI opgaven vanuit perspectief provincies

- Energie besparen en opwekken in bestaand bebouwd gebied. In aanvulling daarop kan met toepassing van "Ladder voor verstedelijking" ook naar het buitengebied gekeken worden.
- Benutten van warmte (in brede zin). Het gaat dan om restwarmte, aardwarmte, HTO, WKO en warmtenetten. Bestaande regelgeving is op dit moment soms nog een knelpunt.
- Energieopwekking combineren met andere functies. Gedacht kan worden aan energieopwekking uit asfalt,

zonnepanelen op dijken, zonnepanelen in geluidschermen, warmte/biogas boerderijen, nieuwe dakpannen voorzien van zonnecellen op historische monumenten, smart polder, warmte opslaan in diepe waterputten, e-plant, getijdecentrale

Ruimte voor voedsel in 2040

- Opgave: naar duurzamer voedsel
- Opgave: een robuust voedselsysteem
De robuustheid van het voedselsysteem heeft o.a. betrekking op het bestand zijn tegen schokken bijv. als gevolg van klimaatverandering of ten gevolge van geopolitiek
- Opgave: gezond produceren van voedsel en groter voedselbewustzijn
- De productie van voedsel heeft milieu- en ook gezondheidsimplicaties met bijv. dierziekten en welzijn, wat tot maatschappelijke weerstand leidt.

Stedelijke netwerken

- De voortschrijdende segregatie en polarisatie van de Nederlandse samenleving vraagt om maatregelen en heldere keuzes. Het is van belang om de sociaal-ruimtelijke agenda te koppelen aan een sociaal-economische agenda voor steden en stedelijke regio's. Liggen er handelingsperspectieven op het niveau van het Daily Urban System?
- De samenwerking tussen stad en land is van belang om landschap en landbouw te versterken en tegelijkertijd duurzaamheid, gezondheid, recreatie en vestigingsklimaat voor het stedelijk gebied te verbeteren.
- Vervlechten van functies, zowel ruimtelijk (boven als ook ondergronds), economisch, als sociaal-maatschappelijk
- Zet regio's in hun kracht

Bouwsteen

Kansen

Cultuur en Identiteit in de Ruimtelijke Ontwikkeling

- Er zit een natuurlijk spanningsveld tussen ruimtelijke opgaven en een goede omgang met cultuur en erfgoed.
- Cocreatie, werken vanuit allianties, het bieden van meer ontwikkelruimte: het kan leiden tot nieuwe

oplossingen en ook nieuwe cultuur, maar er is ook behoefte aan kaders.

- Cocreatie: hoe krijg je alle losse belanghebbenden zo dat ze zich als aandeelhouder verantwoordelijk voelen voor de opgave?
- Kwaliteit in de leefomgeving bereik je niet met regels, maar door de verbinding te leggen tussen mensen en hun leefomgeving.

Omgevingsveilige omgevingsvisie

- Voldoen aan de risiconorm bij decentralisatie van verantwoordelijkheden
- Concentratie topsector chemie, clustering van industriële locaties biedt kansen
- Veiligheid als integraal onderdeel; van de leefomgeving
- De veilige stad

Water verbindt

Kansen op het gebied van nieuwe verdienmodellen:

- Het produceren van zoet water door agrariërs.
- Het verwerken van mest en de productie van grondstoffen door water zuiveringsinstallaties van waterschappen
- Teelt van nieuwe gewassen.

Energietransitie in de fysieke leefomgeving

- Bewustwording
- Eigenaarschap van de energietransitie
- Cascadering: gebruiken als ordend principe: het ruimtelijk uitsorteren van wat er veel warmte geeft en wat veel warmte nodig heeft en hoe je dat slim aan elkaar kunt verbinden.

Circulaire economie

- Het laten aansluiten van grondstoffen is een opgave voor de markt en de verschillende overheden: bij nieuwe initiatieven kan worden geprobeerd meteen circulair te ontwerpen en te werken.
- Er is een kans om per reststroom te kijken op welk schaalniveau welke ambitie en actie van overheden mogelijk is en hoe er kan worden geschakeld tussen de schaalniveaus.

Geo-informatie

- Beschikbaarheid van een overvloed van data biedt kansen om maatschappelijke vraagstukken in de leefomgeving beter het hoofd te beiden.

Ruimte voor voedsel in 2040	<ul style="list-style-type: none"> • Benutten van kennis en technologie op gebied van duurzame en robuuste landbouw als exportproduct. • Beter koppelen van productie- en innovatieclusters en koppelen van stad en land
Samenwerken over grenzen	<ul style="list-style-type: none"> • Werkeloosheid aan de nadere kant van de grens in Duitsland is aanzienlijk lager dan die aan de Nederlandse kant van de grens. • Veel gaswinning in Nedersaksen, daar is kennis en een infrastructuur.

Bouwsteen	Dilemma's
Geel in omgevingsvisies	<ul style="list-style-type: none"> • Zijn prestatienormen in verschillende delen van Nederland afhankelijk van verschillen in economische kracht?
Cultuur en Identiteit in de Ruimtelijke Ontwikkeling	<ul style="list-style-type: none"> • Er zit een natuurlijk spanningsveld tussen ruimtelijke opgaven en een goede omgang met cultuur en erfgoed. Het benoemde spanningsveld is er altijd geweest. Bij keuzes voor de toekomst worden ook keuzes gemaakt met betrekking tot het verleden. De focus moet liggen op goede oplossingen, leren uit het verleden en het vinden hierin van de goede balans. • Cocreatie, werken vanuit allianties, het bieden van meer ontwikkelruimte: het kan leiden tot nieuwe oplossingen en ook nieuwe cultuur, maar er is ook behoefte aan kaders. • Cocreatie: hoe krijg je alle losse belanghebbenden zo dat ze zich als aandeelhouder en verantwoordelijk voelen voor de opgave? • Kwaliteit in de leefomgeving bereik je niet met regels, maar door de verbinding te leggen tussen mensen en hun leefomgeving.
Luchtkwaliteit in de Stad	<ul style="list-style-type: none"> • Op het gebied van luchtkwaliteit bijvoorbeeld voldoen de meeste plekken in Nederland aan de Europese normen. Een aantal Nederlandse gemeenten wil hogere ambities stellen. Dit verschil in ambitieniveau leidt tot verschillen in regelgeving op lokaal niveau. Dit kan voor het bedrijfsleven dat in meerdere gebieden actief is, vervelend zijn. Maar een belangrijke vraag is wat de minimale norm moet zijn die we in Nederland willen hebben. Hoe belangrijk is gezondheid? Moet het Rijk hier een nationale norm voor bepalen?

- Verschillende belangen spelen op dezelfde plek zoals gezondheid en industriële economische belangen.
- Internationaal kan het dilemma's geven: hoe willen we bekend staan?
- De uitstoot in andere landen heeft invloed op onze luchtkwaliteit.

Omgevingsveilige omgevingsvisie

- Clustering van industriële locaties kan kansen en risico's geven. Kansen op het gebied van energiegebruik, transport, en transformatie naar circulaire economie
- Verdere verstedelijking roept vragen op over het vervoer van gevaarlijke stoffen door steden
- Zo min mogelijk regels versus een zo veilig mogelijke leefomgeving
- Door decentralisatie en individualisering van de verantwoordelijkheid van veiligheid ontstaat een verschil in waardering voor veiligheid op verschillende plekken.

Water verbindt

- Moet de Rijksoverheid zich uitspreken over de regionale wateroverlast die ontstaat door bijvoorbeeld piekbuien? Is dat geen regionale aangelegenheid?
- Is het doelmatig om altijd en overal wateroverlast te voorkomen?
- Mag een energie producerende waterbeheerder energie verkopen?
- Wie is penvoeder van het bodemdalingsprobleem?

Circulaire economie

- Op welk schaalniveau wil je welke kringloop laten sluiten: Regionale kringlopen kennen minder transportbehoefte dan bovenregionale maar gaan mogelijk ten koste van effectiviteit.
- Welke lock-ins treden er op bij een overgang naar circulaire economie op een adaptieve wijze. Sommige keuzes hebben lange termijn implicaties, zoals de aanleg van infrastructuur.
- Data over stromen is belangrijk. Openheid over stromen belangrijk om goed werkende en financieel haalbare plannen uit te voeren. Maar de vraag is of dit goed te realiseren is en wie hierin de lead heeft.

Naar een sterk ruimtelijk economisch netwerk

- Specialisatie vs diversificatie
- Selectiviteit versus verdelende rechtvaardigheid
- Monocentrisch versus polycentrisch
- Go with the Flow versus handen aan het stuur

Adaptieve planning

- Voorschrijven en ruimte laten
- Visie als ijkpunt versus flexibiliteit
- Doorgaan op hetzelfde pad versus een andere weg inslaan
- Politiseren versus depolitiseren
- Kennis beschermen versus kennis delen
- Bescherm Rijksoverheid, maar ook weer niet

Ruimte voor voedsel in 2040

- De “voorlopende” kleine spelers hebben vaak te weinig geld of schaal om een (voldoende) verdienmodel tot stand te brengen (ook genoemd bij andere casussen als Groningen en Rotterdam).
- Het voedselsysteem is vaak nog niet ingericht op de een toenemende aandacht voor streekgebonden voedsel.
- Maatschappelijke weerstand tegen met name varkensboeren leidt lokaal tot dilemma's.

Samenwerken over grenzen

- Grootste kansen voor grensoverschrijdend samenwerken zitten in arbeidsmarkt, cultuur, taal en onderwijs. Allemaal onderwerpen die buiten de NOVI (dreigen) te vallen.
- Multilevel governance
- Verschillende regelgeving per land

Stedelijke netwerken

- De triomf van de stad is een verdeelde triomf. De economische groei van de stad verhoogt het bruto binnenlands produkt maar leidt echter tot sociale problemen in steden en stedelijke regio's (toename ongelijkheid, polarisatie en segregatie)

Ministerie van Infrastructuur en Milieu

adviseurs en projectmanagers

procap

